ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

Ч. 5. ТРАВЕНЬ

1953

Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

V. Річник

ЧИСЛО 5 ТРАВЕНЬ 1933

ЛЕТУН У. Г. А. ЖАРСЬКИЙ

Перший день на Підзамчу

Спомин*). Написав: *М. Д.*

До відділу підхор. Меркуна, який дня 2. XI. 1918 р. мав відїхати зі старшинської школи з Камінки Стр. до Львова, попали переважно однорічні австрійської армії, бо У. С. С-ів, через те, що вони знали українську команду, залишувано на місці задля обучування новобранців у муштрі. Споміж вибраних пригадую собі лише оті назвиська: Мих. Титенич, Снігурович (на імя не знаю як звався), Роман Рибак. Із смерком дня 2. XI. заїхала льокомотива з 3 або 4 тягаровими вагонами на рампу коло самих касарень, де ми стояли вже зібрані. Попращавшися з товаришами, які оставалися в Камінці, заладували ми амуніцію до окремого вагону, всіли та відїхали в напрямі Львова. Спочатку їхали ми грімко співаючи, та чим ближче підїздили до Львова, мусіли мимоволі заховати більшу обережність і навіть говорили нишком. Згодом, в тишині кожний з нас здав собі справу з того, що не їдемо на весілля або прогульку, а тільки на фронт і ми мінялися адресами своїх рідних, щоб на випадок смерти котрого з нас, інші, живучі, знали, кого про це слід повідомити. Ця обміна адресами й згадка про смерть створила якийсь поважний, а то й пригноблюючий настрій. Настрій цей перервала на одній із стацій авантура з якимись робітниками чи вояками-поляками, що хотіли конче всісти до нашого поїзду, а коли ми їх залишили, з їх сторони впало на наш поїзд кілька стрілів...

Щасливо й без пригоди заїхали ми в околицю Знесіння. Тут поїзд станув. Ми мусіли йти на Підзамче обережно, т. зв. „забезпеченим маршем". Я попав до передньої стежі, якою проводив одн. дес. Ворона. Обережно підійшли ми до хат, розкинених вздовж залізничого шляху й вийшли на якусь вуличку.

За кілька хвилин ходу запримітили ми якісь постаті, а коли їх задержали, довідалися, що це українська міліція, яка береже ладу і якраз обходить свій район. Від них впевнилися ми в тому, що Підзамче в наших руках і давши знати про це командантові нашого відділу певніше й скорше підійшли ми, а за нами й цілий наш відділ ближче двірця, а потім упорядкувавшись, бадьорим кроком ввійшли на двірець Підзамче.

На двірці Підзамче застали ми залогу, зложену з бувших австр. вояків-українців та студентів-гімназистів, добровольців. Всі вони нарікали, що їх замало, скріплення не приходить, а вони на ногах ледви держаться і не можуть вдержати ладу на двірці. Ждальні були переповнені цивільними й військовими особами, котрих переворот заскочив у дорозі. Наш командант зголосив телеграфічно Начальній Команді наш приїзд і дістав наказ прийти з відділом до постою Начкоманди, до Нар. Дому. І знову залога Підзамча, яка втішилася нашим приїздом, бо думала, що ми її змінимо, або скріпимо, лишилася сама..

Гусаком по обох боках залізничого шляху пішли ми до жовківської рампи, а відти таким-же уладом до Нар. Дому. Інколи, на перехрестях вулиць, мусіли ми перебігати на другий бік, бо крісові кулі дзвеніли понад голови, денеде видно було пожежу, а також час від часу чути було вибух гранати й рокотання скорострілу.

По вечері в Нар. Домі пішли ми на спочинок. О 2-ій год. по півночі заалярмовано нас і ми пішли знову на Підзамче як скріплення його залоги.

На Підзамчу обняли ми негайно службу та обсадили важніші місця. Черговим нашим завданням було забезпечення з боку головного двірця перед евентуальним несподіваним наскоком противника й тому один відділ (2 рої) дістав наказ зірвати залізничий шлях в напрямі головного двірця. До виконання цієї задачі треба було або технічних приладів або вибухового матеріялу. Ключів від маґазину, де були прилади, не можна було дістати, а також жаден залізничник — переважно поляки — не хотів нам сказати, де той маґазин є, а вибухового матеріялу також не було й ним було досить ризиковно послугуватися, бо надмірна давка могла безпотрібно ушкодити сусідні доми, поміж котрі там йде залізничий шлях. Ледви добули ми кілька джаґанів та лопат і пішли заосмотрені в свічки до праці. Ніхто з нас не знав, як братися до розкручування рейок. При свічках приглянулися ми рейкам і взялися до розкручування шруб. Робота йшла пиняво. Заблукані кулі падали біля нас на насип, вітер гасив свічки, але все таки робота поступала вперед і за кілька годин ми розкрутили шруби вздовж одної рейки й бодай в однім місці відтягнули її в бік. Можливости доїзду поїзду до двірця Підзамче не було, тимбільше, що рано окопався на рампі на Жовківській вулиці наш скоростріл та піхотна пушка і могли добре обстрілювати всякого, хто зближався би від сторони головного двірця. Та покищо такої небезпеки не було.

Рано дня 3. листопада 1918 р. від сторони головного двірця почали йти бувші австр. полонені вояки російської армії. З початку йшли вони меншими гуртами, а згодом наче повінь заляли ті маси залізничий шлях та прямували в сторону двірця Підзамче а відти в напрямі північно-східнім, у свояси. Річ ясна — були між ними й українці. З ними навязували ми розмови й просили та намовляли затягатися в наші ряди, ставати в обороні рідної землі, одначе від кожного діставали одну відповідь: „Я вже три (чотири) роки „в плену" наголодувався, набідився, воювати мені остогидло; ви, молодики, воюйте, коли охота, а я йду до жінки, до дітей..." Поміж полонених замішувалися й українці бувшої австрійської армії і ті не хотіли залишатися з нами, хоча ми обіцювали їм, що й на фронт не підуть, тільки будуть сто-

*) Гляди спомини М. Д. „Розброєння старшинської школи в Камінці Струмиловій". Л. Ч. К., ч. IV., 1933 р.

рожити та забезпечувати майно, яке було нагружене на ваґонах та по товарових маґазинах на двірці, перед грабунками зі сторони полонених і цивільного населення. Та й ті обіцянки не помагали й ми від тієї тисячної маси мали хіба шкоду, а помочі жадної через малу свідомість як бувших полонених-українців, так і наших галицьких українців, котрі з ними йшли.

Як на залізничім шляху кишіло від моря полонених, так у районі дільниці Підзамче, т. є на вулиці Жовківській і їй суміжних, панував у той день (3. XI.) великий, оживлений рух цивільного населення. Люди йшли полагоджувати свої орудки, а при тім знайомі, стрінувшися, обговорювали ситуацію та снували ріжні здогади на майбутнє. В кожного на устах було слово: „Україна, українці, розпад Австрії" і т. п. Розносчики польських часописів викрикували наголос сензаційні заголовки політичних новин.. Поміж товпу в рядигоди пройде українська стежа, що йде як звязок до середмістя або пробіжить одинокий вістовий з Нач. Команди до команди двірця Підзамче. Йдучи передполуднем того дня з одною стежею вулицею Жовківською стрінув я колишнього свого товариша (Поляка) зі старшинської школи в Камінці Струмиловій, який оповів мені, що всіх розоружених однорічних не-українців слідуючого дня, це є 1. листопада, заладовано до поїзду й вислано їх до Львова, відки вони розійшлися, куди хто хотів. Розуміється, що багато в тім числі було Поляків, які свобідно дісталися до польських боевих частин та опісля гідно відплачувалися нам за наївність тих, що випустили їх передвчасно з рук. Це був хибний крок тодішньої команди касарень у Камінці Струмиловій, бо 90, як не 100, відсотків тих однорічних Поляків брали участь вже в боях за Львів. Та, видно, тоді ніхто не числився з можливістю упадку української державности й легковажив собі противника, або загалом не здавав собі справи з того, що робить...

Київський „Український Ґенеральний Військовий Шпиталь" в рр. 1917—1918

Спомини. Написав *Д-р Л. Кобилянський.*

(Докінчення).

Саме перед тим як більшовики напали на Київ, український уряд наказав, щоби кожний, без винятку, мешканець Києва мав завжди при собі „леґітимацію", яка-б підтверджувала тотожність його особи. Ті леґітимації були писані на червоному картоні у формі невеликих карток, на яких був надрукований текст леґітимації. Видавала такі картки в державних та інших установах відповідна адміністраційна влада. Без такої картки не можна було виходити на вулицю. Ото-ж мені, як головному лікареві Київського Військ. Шпиталю, довелось підписати „швидким темпом" велику кількість тих червоних карток для всього службового персоналу шпиталю.

А тимчасом сталось от-що.

Скоро тільки більшовики заволоділи Київом, почались труси в державних і громадських установах, в готелях, крамницях, в приватних помешканнях... Більшовицькі „патрулі" ходили по київських вулицях і в-день і в-ночі, зупиняли всіх, кого стрівали та вимагали, щоб їм показано „документа". А тих, у котрих знаходили згадану ч е р в о н у к а р т к у, гнали просто на розстріл як баранів...

Коли я дізнався про це, то трохи не збожеволів з жаху... Так це значить, що я, підписуючи червоні картки, підписував... смертні присуди! Нащастя, мені не довелось почути, щоб хто-небудь зі службовців шпиталю був розстріляний за червону картку. Але я дозволю собі розказати тут про такий, можна сказати, „щасливий" випадок.

Був в нашому шпиталі молодий лікар Соловйов — добрий, розумний та працьовитий хлопець. Він був з москалів; працював у відділі нервових недуг і мав під своєю орудою електрогидро- та фототерапевтичні кабінети. Так ото до помешкання того лікаря вдерлися ранком озброєні більшовики, обшукали гарненько самого його та його хату і зажадали, щоб він показав їм свого „документа". А коли той вийняв з кишені „червону картку", то більшовики, не довго думаючи, повели його на вулицю, прилучили до якогось гурту тай погнали поперед себе. Але далі я буду розказувати словами самого д-ра Соловйова.

„— Привели нас, — розказував він мені, прийшовши до мене того-ж дня у вечорі, — на подвіря царської палати. В тій палатці, як Вам мабуть відомо, оташувався головний штаб більшовицького війська, котре захопило Київ. Привели, кажу, нас, ушикували рядком, одного позад одного, поставили вартових тай стали по черзі виводити кожного з гурту (а було нас в гурті 10 чи 15) кудись у куток в палатному саду. Мені тільки чути було, як там гупали стріли. Я стояв на самому кінці і — дивна річ — цілком спокійно дожидав своєї черги. Мене охопила якась байдужість, апатія. Що-ж! Нічого не вдієш... Смерть так смерть... Коли-б лишень швидше!... Аж тут вартовий, що стояв саме біля мене, нахиляється до мого вуха тай каже тихенько: „на нас тепер ніхто не дивиться, біжіть мерщій та сховайтесь он за тим кущем".

Я, звичайно, не дав собі того двічі казати і на-

віть не встиг подякувати своюму спасителеві; плигнув як заяць і присів за кущем. Посидів я там кілька хвилин, а далі поповз рачки між кущами, вихопивсь з саду тай почимчикував манівцями до своєї хати.

Праця в шпиталі велась якось по інерції. Лікарі, урядовці, лікарські помічники, сестри-жалібниці ходили як манекіни і машинально робили свою роботу. Зате санітарі, доглядачі, кухарі, шевці, кравці та інший нижчий персонал почували себе панами. Їх не можна було зачіпати і не можна було нічого від них вимагати. Хотіли — робили, а ні — то й ні. Хорі також не визнавали жадної дисципліни. Ті, що були „на ногах", — і старшини і просте вояцтво, — виходили зі шпиталю, коли їм забажалось, нікого не питаючись, вешталися по місті часто навіть в шпитальному одязі, гуляли там, вертались пізно в-ночі, де-хто на підпитку, гупали в двері, сварились, коли їм довго не відчиняли, счиняли всякі бешкети і т. д. А ті, що одужали, не хотіли йти зі шпиталю, бо їм тут було добре. Часом до шпиталю приїздила на автомобілі ватага пяних більшовиків, привозили хорим коняк, вино (звичайно пограбоване), галасували, кричали, вимагали, щоб усім хорим сьогодня-ж зроблено купіль, бо як ні — то буде зле...

Більшовицьке начальство вимагало, щоб життя щоденне у Київі йшло своїм звичайним „нормальним" порядком: урядовці щоб ходили на службу, урядові та громадські установи щоб працювали як завжди, в театрах та в кінах щоб вистави не припинялись... Одно слово, щоб усе навкруги раділо та втішалося, бо-ж вони більшовики, „принесли нам свободу на вістрях своїх штиків". Дарма, що скрізь по вулицях течуть річки крови, і в-день і в-ночі гупають стріли, а безборонних людей стріляють як диких качок.

Той гострий та пекучий біль душі, що я його відчув в той день, як більшовики заволоділи Києвом, поволі неначе ущух і натомісць мене також охопила байдужість та апатія. Я щоранку ходив до свого кабінету в шпиталі, сидів там кілька годин, підписував якісь папери, переглядав якісь книжки...

Аж ото одного ранку приходить до мого кабінету мій помічник д-р Олександер Черняхівський тай каже:

— Я прийшов попросити Вас, щоб Ви, як-що зможете, заїхали завтра до моєї жінки[1])... А ми з Вами вже на цьому світі, очевидно, більше не побачимось...

Мене немовби щось вдарило.

— Що сталося? Кажіть швидше!...

— А те, що сьогодня я буду застріляний.

— Як то?! Звідки Ви це знаєте?

— Звідки знаю? — Більшовики, бачите, пильно шукають тепер нашого родича — інженіра Вілінського[2]), щоб його, як вони кажуть, „вивесті в расход". А Вілінський цієї ночі ночував у мене — і я знаю, де його тепер можна знайти (він що-ночі ночує в іншому місці). Ото-ж більшовики домагаються, щоб я їм сказав, де ховається Вілінський; а як не скажу, то вони розстріляють мене, а коли-б я кудись і сховався, то вони заберуть мою жінку й дочку... Що мені було робити?... Сказати, що не знаю?... Так вони-ж тому не дадуть віри. А сказати їм правду про Вілінського, то це все одно, що замордувати його своєю власною рукою... Так, що мені нічого не лишається, як тільки самому віддатись більшовикам у руки... Автім прощавайте! Не забудьте-ж завтра одвідати Людмилу Михайлівну...

Ми попрощались, поцілувались — і Черняхівський пішов з кабінету.

Ось вона — горожанська війна! Вчора був під загрозою смерти Соловйов, і лишень чудом якимсь врятувався; сьогодня розстріляють Черняхівського, а завтра — може прийде черга й на мене...

В-ночі я майже не спав; а коли заплющу на хвилину очі, то все бачу перед собою Черняхівського то мертвого, то живого...

На другий день ранком я зібрався їхати до пані „удови" Черняхівської і, поки запрягали коней до моєї брички, пішов до свого кабінету в шпиталі. Незабаром туди приходить моя жінка та починає мені про щось розказувати. Аж тут тихенько відчиняються двері кабінету...

— Слухай-но, — каже до мене жінка пошепки, — тут до тебе хтось прийшов. Здається, доктор Черняхівський?

— Черняхівський?! Цього не може бути. То мабуть не він...

— Він, він — Черняхівський. Я-ж його знаю.

Я озирнувся. В кабінеті справді стоїть Черняхівський, дивиться на мене та всміхається.

Кидаюсь до нього; хапаю його в обійми...

— Олександре Григоровичу! Це Ви? Живий?...

— Як бачите, — відповідає Черняхівський. — Більшовики мабуть забули за мене — я й прийшов сказати Вам, щоб Ви заспокоїлись і не турбувались поки-що їхати до нас.

— А Вілінський?

— Вілінський? Та його вже немає в Київі.

Більшовики, справді, забули за Черняхівського і більше його не турбували.

Щодня в шпиталі відбувались збори всіх, без винятку, службовців шпиталю, а разом і тих хорих, котрі „на ногах". Збори відбувались у великій авдиторії венерольогічної клініки. На тих

---

[1]) Жінка д-ра О. Черняхівського — Людмила Старицька-Черняхівська — наша відома письменниця та громадська діячка, дочка славного укр. поета та драматурга Михайла Старицького, була членом Центр. Ради, а в р. 1930 судили її у Харкові, разом з іншими, за участь в СВУ (Союз Визволення України). З родиною Старицьких я був у близьких стосунках ще з часів свого студентства.

[2]) Інженір Олександер Вілінський був за гетьмана Скоропадського укр. генеральним консулем в Швайцарії, а вже на еміграції — професором Укр. Господарської Академії в Подебрадах у Чехословаччині. Тому три роки він нагло помер. Його дружина — також наша талановита письменниця Валерія О'Коннор-Вілінська — не здолала пережити свого чоловіка і заподіяла собі смерть, кинувшись під залізничний потяг.

зборах головували більшовицький „комісар“ та Кузнєцов-Сушко. Тут начеб то обмірковувано ріжні питання біжучого менту, а в дійсності ухвалювано вже готові резолюції, що їх подавав „комісар“. Бувати на тих зборах — була річ обовязкова, при чому „комісар“ попередив, що за саботування зборів можна піти під кулю. Промовці на зборах те тільки й робили, що славили більшовиків та лаяли Центральну Раду. На перших зборах подано під голосування таку резолюцію: „загальні збори службовців та хорих Київського Військового Шпиталю ухвалили визнати радянську владу на Україні як законну“. Таку формулу прочитав Кузнєцов, але „комісар“ його спинив, сказавши, що слова: „на Україні“ треба викинути, бо ще не відомо, як поставиться радянська влада до українського питання. Тоді Кузнєцов звертається до зборів: „хто за радянську владу — підійміть руку!“. Само собою зрозуміло, що той тільки не підняв-би руки, кому життя не миле. А мій сусід — „хитрий хохол“ — каже до мене нишком:

— Ну, коли слова: „на Україні“ викинуто, то можна з чистим серцем підняти руку.

На зборах встановлено такий адміністративний устрій шпиталю: всіма справами шпиталю орудує „Центральний Комітет“, який складається з представників окремих „комітетів“: лікарів, лік. помічників, сестер, санітарів... і **хорих**. Обовязки шефа шпиталю виконує голова „Центрального Комітету“. Таким чином, шефом шпиталю міг бути й не лікар, а напр., сестра, санітар, кухар, швець, коваль, або й хтось із хорих.

Коли відбулись вибори до всіх комітетів, то на голову „Центр. Комітету“ вибрано Кузнєцова (до складу „Центр. К-ту“ від к-ту лікарів вибрано д-ра М. Равича). Таким чином, я фактично перестав бути головним лікарем шпиталю. Я звернувся тоді до к-ту лікарів й попросив прийняти мене за ординатора до „нервового“ відділу. Комітет вволив моє прохання — і я почав працювати в електро-терапевтичному кабінеті, що був під орудою Соловйова. В тому-ж нервовому відділі працював і д-р Черняхівський.

А тимчасом у шпиталі почали уперто ширитись якісь таємничі чутки про те, що буцім-то українське військо сполучилось з поляками та побило більшовиків під Бородянкою і т. п. Скільки в цьому було правди — ніхто не знав, але було очевидно, що ті чутки не безпідставні, бо-ж „диму без вогню не буває“. А тут наспіла чутка і про „берестейський мир“: більшовики-ж оголосили „urbi et orbi“ свою велемудру формулу: „не воювати і не миритись“.

На „зборах“ у шпиталі запанував раптом цілком інший настрій. Вже не чути було ані славословій, ані хвалебних гимнів радянській владі, а навпаки: раз-у-раз то один то другий промовець виступав з гострою критикою поведінки та політики більшовиків[8]). „Комісар“ нервувався, кричав, тупотів ногами...

— Товариші! — верещав він, — як ви смієте! Ви знаєте, що буде вам за такі речі?...

— А ви нас не лякайте! — лунає йому у відповідь, — ми вас не боїмось. Годі вже! Ви кажете, що принесли нам свободу на вістрях штиків... Спасибі вам за таку свободу: не треба нам вашої свободи!...

Протибільшовицький настрій в шпиталі де-далі, то все дужчав. Кузнєцова на „зборах“ лаяли

Персонал шпиталю СС. у Києві здр. Рихлом, 29. IV. 1918.

[8]) Одного лікаря з жидів, який з великим запалом захищав більшовиків та обкидав болотом всіх, хто був проти радянської влади, — вигнали з авдиторії та трохи не наклали йому по потилиці, а лікарі шпиталю не схотіли мати його в своєму гурті.

без церемонії — і він кінець-кінцем примушений був зректися головування в „Центр. К-ті“, а тоді на голову „Центр. К-ту“ вибрано д-ра Равича.

Для всіх було тепер зрозуміло, що звізда більшовиків, яка недавно ще так пишно розжеврілась, вже тільки насилу блимає — і от-от згасне.

Та большевики все-ж таки намагались, як кажуть французи, „faire bonne mine á mauvais jeu“. В щоденній ґазеті „Кіевская Мисль“, котру більшовики зробили своїм органом, раз-у-раз сповіщалось про великі перемоги більшовицького війська, яке добиває та нищить рештки розпорошених петлюрівських банд.

Тимчасом становище в шпиталі було жахливе. Голод! Хліба зовсім не було. Добули ми десь трохи муки та спекли в шпитальній пекарні хліб. Але що то був за хліб!.... Навіть і голодний не міг його їсти... Чорний як земля, глевкий, гіркий, смердючий, з піском, з половою...

Я просив наших „підрядчиків“-жидів, що постачали для шпиталю харчові продукти, добути для нас хоч трохи борошна — і вони обіцяли добути.

Зустрічаю одного з них у шпиталі.

— А де-ж, — питаю, — борошно, що ви його обіцяли привезти?

— Пане докторе, — каже жид, — борошно вже тут, оце зараз прийшло з Білої Церкви. Та коли-ж його не пускають у Київ.

— Хто не пускає? Більшовики?

— Та де там. Гайдамаки не пускають.

— Що ти верзеш! Які гайдамаки?

— Гайдамаки, петлюрівські гайдамаки. Вони стоять там, біля Святошина[4]).

Я трохи не схопив жида в обійми.

— Братіку рідний! Та не вже-ж цьому правда?

— Нехай мене Бог скарає, коли брешу. Я сам їх бачив і пана отамана Петлюру бачив. Такі сердиті, хай Бог боронить!... „Ти, — кажуть, — сучий жиде, везеш борошно для більшовиків“. Я їм присягаюсь, що то для шпиталю, так вони не ймуть мені віри. Може-б Ви, пане докторе, дали нам яку посвідку?...

— Посвідку? На тобі, голубе, дві, три — скільки хочеш...

Пишу на-швидку посвідку, даю її жидові, а сам біжу до шпитальної бібліотеки. Бібліотека — то було єдине місце, де можна було, не викликаючи підозріння, сходитись іноді нам, людям „одної політичної віри“, щоб обмінятись думками та обміркувати своє становище. Крім помічника бібліотекаря — лікарського помічника Москаленка[5]), який завжди сидів у бібліотеці, я застав там ще кількох лікарських помічників (з лікарів, крім мене, ніхто майже до бібліотеки не ходив). Я саме почав їм розказувати про свою балачку з „підрядчиком“, коли раптом до бібліотечної салі входить один з хорих салдатів з відділу венеричних недуг, на призвище Чайковський, взятий більшовик і галасун на шпитальних „зборах“. Пика йому блищить, немов-би її хто салом намастив, на голові шапка, в зубах цигарка, а сам ходить надувшись як той індик.

— Здрастуйте, товаріщі! — гукає він ще на порозі. — Што єто ви тут дєлаєте?

— Да вот, товаріщ, ми тут как раз гаварім о том, как савєтскоє войско здорово бйот українцев, — каже Москаленко, а сам тиче мені в руки якусь ґазету.

— А так, так. Скоро ми перебйом всю єту сволоч... Ну, прощайтє! Вечером увідімся на собранії.

— Бодай ти, Іроде, того вечора не діждав! — бурмотить у-слід йому Москаленко.

Скоро тільки Чайковський зник за дверима, я розгортаю ґазету, що її дав мені Москаленко — і очам своїм не вірю! То було свіже число чикаленкової „Ради“, з отвертим листом С. Єфремова до Юрія Коцюбинського[6])... Ото-ж „Рада“ вийшла таки, дарма що більшовики розгромили і редакцію, і друкарню ґазети...

Вертаючись з бібліотеки, заходжу до хірурґічного відділу, де працює молодий лікар Іщенко. Він саме скінчив якусь операцію і миє руки. Підхожу до нього, щоб привітатись, а він шепче мені до вуха:

— Сьогодня один чоловік приніс мені цидулку від д-ра Одрини, який просить Вам кланятись та переказати, що сподівається незабаром побачитись з Вами тут, у Київі (Одрина вирушив був з Київа разом з українським військом та Центр. Радою).

На другий день після того я дістаю від д-ра Равича офіціяльне, написане на машині, повідомлення про те, що „Велика Рада[7]) Київської Окружної Військово-Санітарної Управи“ ухвалила затвердити мене на посаді головного лікаря Київського Військового Шпиталю. „Сповіщаючи Вас про цю ухвалу, — пише на прикінці д-р Равич, — я, що лишень тимчасово виконую обовязки шефа Шпиталю, прошу Вас негайно приступити до виконування своїх обовязків“.

Це було для мене також несподіванкою, бо-ж відомо було, що Окр. В.-Саніт. Управа припинила свою діяльність з того дня як більшовики захопили Київ.

Йду до кабінету головного лікаря і застаю там Равича.

— Я дістав, — кажу, — Ваше повідомлення, але прошу Вас поки-що залишитись на чолі шпиталю. Ви самі розумієте, що в даний час я ще не можу виконати ухвали Окр. Управи.

В бібліотеці знов зібралась купка лікарських помічників та з великим захопленням читають

[4]) Святошин — місцевість під Київом на шляху до Житомира.

[5]) Бібліотекар шпиталю — д-р Нестеров — був ранений з більшовицького кулемета в ногу, яку довелось ампутувати.

[6]) В цьому листі С. Єфремов прирівнює Ю. Коцюбинського до Юди Іскаріота; але Юда був шляхетніший, бо, продавши Христа, злякався свого злочину і „шед удавися“.

[7]) „Велика Рада“ утворилась підчас революції, коли Окр. Військово-Саніт. Управа стала колеґіяльною установою. Військовий Шпиталь підлягав безпосередньо Окружній Управі.

якесь писання. Коли я увійшов, Москаленко підбігає до мене:

— Читайте! — каже.

Читаю. То був наказ військового міністра Української Народньої Республики Симона Петлюри всім українським військовим установам, що залишились в Київі, цупко триматись і не піддаватись більшовикам.

Того-ж вечора я зайшов до нервового відділу, щоб одвідати своїх пацієнтів. А там один старшина-москаль показує мені якусь не то телеґраму не то щось подібне, де сказано, що завтра німецький корпус разом з українським військом вступить у Київ.

— Є певні відомости, — каже той-же старшина, — що саме в той час, коли більшовики оповіщали в ґазетах про свої блискучі перемоги, сполучені відділи Петлюри та ґенерала Присовського тяжко погромили більшовиків під Білою Церквою й відкрили собі шлях на Київ.

Та поки ми діждались українського війська, нам в шпиталі довелось пережити ще один день жаху. Українське військо, підступивши під Київ, почало бомбардувати місто з важких гармат, при чому набої залітали й до шпиталю. Невже-ж, — думалося, — кому-небудь з нас, що врятувались від більшовицьких стрілів, судилось бути покаліченим або загинути від стрілів с в о є ї артилерії?... Але с в о я артилерія, хоч і густо стріляла, не заподіяла нам проте жадного лиха.

А серед більшовиків, що були в шпиталі, почалась небувала метушня: їх просто охопила паніка. Вони бігали, як несамовиті, кричали, галасували, носили всяке майно, вантажили вози, запрягали коней та чим-дуж тікали зі шпиталю. „Комісар" аж горлянку собі надірвав, сердешний, та його ніхто вже не слухав.

У-вечорі, коли саме споночило, до мого помешкання приходить полк. Емельянов та каже, що „комісар" просить дати йому й Кузнєцову мій фаетон та коней, щоб їм виїхати з Київа.

— Як скажете, — питає полковник, — давати чи не давати?

— Треба, — кажу, — дати; нічого не вдієте.

— Але-ж тоді і коні, і фаетон пропадуть, а то-ж скарбове майно і ми можемо за це відповідати.

— Пане полковнику! „Комісар" — то ще дуже чемна людина, коли „просить", бо він міг-би цього й не робити, а просто взяти фаетон, нікого не питаючи. І вони так і зроблять, як-що добром не дасте. Покличуть нашого машталіра Петра, націляться на нього з револьверів та звелять запрягати. І Петро, розуміється, послухає їх, а не нас. Більшовики тут ще мають збройну силу, а ми не маємо. Що-ж до відповідальности, то не журіться; я всю відповідальність беру на себе.

В-ночі не спалося. Шкода було мені, звичайно, свого фаетончика та коників, але було не до того. Що то буде завтра?...

Ранком виходжу зі свого помешкання, а на зустріч мені... машталір Петро.

— Здоров, Петре! Ви — тут!

— Здравія желаю, пане докторе! Я — тут, як бачите.

— А фаетон?

— І фаетон тут.

— А коні?

— І коні тут.

— А „комісар" та Кузнєцов?

— Ф-юю! — свиснув Петро та махнув рукою в напрямку Дніпра.

— Як-же воно так сталося?

— А так. Виїхали ми ото на Хрещатик[8]), а там більшовики загатили трохи не всю вулицю; насилу можна було проїхати. І всі вони — і пішки, і верхи, і на підводах — всі поспішають туди, на Ланцюговий міст, за Дніпро. Доїхали ми до Думи[9]), я спинив коней тай кажу їм — то-б то Кузнєцову та „комісарові": „злізайте, — кажу, — я далі не поїду". А вони до мене: „як ти смієш, сякий-такий! Рушай зараз, а то ми тут тебе!..". — „Не репетуйте, пожалуста, — кажу, бо я вас не дуже злякався. Злізайте тай усе!".

— І що-ж вони?

— А що-ж. Лаялись, лаялись, а далі злізли з фаетона й почухрали пішки. А я завернув коней тай поїхав до дому. Ви ще мабуть не спали, коли я повернувся, бо у Вас у вікнах ще світилось.

Більшовики поспішно залишили, або, як кажуть москалі, „очистили" Київ. Такий був наказ більшовицької влади. І більшовицьке військо виконало ретельно волю свого начальства: так гарненько „очистило" кращі крамниці та багато приватних помешкань, що немов-би мітлою все повимітало.

До старої української столиці вступило українське військо та німецьке. Був гарний весняний день — і усі майже мешканці Київа повибігали на вулиці, щоб зустріти та привітати своїх визволителів. Петлюра на чолі свого гайдамацького коша, з рушницею на рамені, оперезаний набійницями, пройшов через місто і рушив далі, за Дніпро, наздогін за більшовиками. Повернулась і Центральна Рада та відновила свою діяльність. Наш шпиталь почав також працювати більш-менш нормально.

Та все-ж таки спокою в Київі не було. Ще в день і сяк і так, але скоро тільки смеркне — в ріжних кутках міста починається якась безглузда стрілянина. І ніколи не можна було дізнатися, хто стріляє, чого стріляє. І так що-ночі. А по місту вештались якісь підозрілі типи. Було небезпечно у глупу ніч ходити по вулицях; краще було сидіти в дома і не рипатись. До шпиталю раз-у-раз приходили чогось німецькі військові відділи — чоловіка 40—50 — озброєні, в шоломах, іноді з кулеметами, під командою старшини. Поставлять рушниці, самі постоять — постоять з годину або й більш тай назад...

Взагалі, німецьке військо розташувалось у Київі як у себе в-дома і поводилось як в завойованому краї. Можна вже було передбачити, що, спекавшись більшовиків, ми опинимось в кігтях

---

[8]) Головна вулиця в Київі.

[9]) Міська ратуша. Будинок міської „Думи" стояв на Хрещатику.

у німців, ускочимо, як кажуть росіяне, „з вогню та у полумя“.

Так воно й сталося. Це-ж лишень з допомогою німців стався так зв. „гетьманський переворот“ Німці багнетами розігнали Центральну Раду, арештували голову Ради М. Грушевського та підтримали П. Скоропадського, коли той захопив у свої руки владу на Україні, проголосивши себе „гетьманом всієї України“.

Одного прегарного ранку до мого помешкання приходить несподівано... Кузнецов-Сушко. Блідий, змарнілий.

— Ви тут, у Київі?!... Адже-ж Ви пішли звідси з більшовиками. Чому-ж Ви їх залишили? — питаю.

— Я зневірився, розчарувався; я кинув їх і прийшов сюди. Тут у мене стара мати, родина. А до Вас, пане докторе, я прийшов просити захисту та порятунку.

— Якого захисту? Хіба Вам що загрожує?

— Я боюсь, що гетьманський уряд звелить мене арештувати. До моєї матери приходили якісь незнайомі люди та допитувались, де я. Я хорий, знервувався, знемігся; не можу ані спати, ані їсти. Прошу Вас — сховайте мене куди-небудь, дайте мені хоч тимчасовий притулок в шпиталі!

— Добре, — кажу, — ми візьмемо Вас до психіятричного відділу як умово-хорого.

Але в цій справі я зустрів протест з боку лікарів психіятричного відділу.

— Хіба Вам не відомо, — казав мені керовник відділу д-р Гаккебуш, — що той Кузнецов брав діяльну участь у складанні „проскрипційного реєстру“, до якого записав усіх нас, лікарів, віддаючи нас, таким чином, на поталу більшовикам? На щастя, це не викликало серіозних наслідків. А Ви хочете, щоб ми тепер такого чоловіка обороняли, давали йому притулок.

— Панове, — кажу я, — не забувайте, що ми — лікарі і нам не личить мститися над нашим ворогом, коли він просить у нас захисту. Адже-ж наша професія зобовязує нас йти з допомогою хоч-би й до найлютішого нашого ворога.

Кінець-кінцем Кузнецов залишився в психіятричному відділі шпиталю; пробув там може з пару тижнів, а виходячи, — написав до мене гарного листа з подякою за все, що я зробив для нього.

Скоро тільки П. Скоропадський став „гетьманом всієї України“, назву: „Українська Народня Республіка“ заступлено назвою: „Українська Держава“; міністрів Центральної Ради скинуто з посад, а натомісць склався новий кабінет міністрів з полтавським дідичем Лизогубом, як премієр-міністром, на чолі. Цікаво зазначити, що в складі цього нового, гетьманського, кабінету міністрів були не самі українці, а були й росіяне, які за царських часів займали в російській державі високі урядові посади, були й такі особи, що не тільки не визнавали самостійної України, але й вороже ставилися до самої ідеї української державної незалежности. По думці цих добродіїв, от-та гетьманська „Українська Держава“ повинна була бути лишень етапом на шляху до відбудови „единої-неділимої Росії“. До цієї останньої ґрупи міністрів належав і новий „український“ військовий міністр — ґенерал Рогоза, який і двох слів не вмів сказати по-українськи.

В той-же час серед військових лікарів, що були на українській службі, утворився так зв. „союз кадрових врачей“; до складу цього „союзу“ увійшли військові лікарі суто московсько-чорносотенної орієнтації — і, переважно, ординатори Київського Військового Шпиталю. Лікарі-ж українці, своєю чергою, організували, під моїм головуванням, при „Спілці Українських Лікарів“ — що вже раніш існувала в Київі, — окрему військово-медичну секцію. Між обома цими таборами почалось змагання за кандидата на посаду начальника Головної Військ.-Санітар. Управи (тимчасово цю посаду займав в даний час молодий лікар Карабай). Ми, українці, стояли за д-ра М. Галина — заслуженого українського громадського й політичного діяча; „кадрові“-ж мали за свого кандидата д-ра Ф. Яницького, який хоч і був з походження українцем (родом з Поділля), але цілком поділяв політичні погляди московсько-чорносотенної ґрупи. Перемога залишилась на боці „кадрових“: на чолі Головн. Військ.-Санітар. Управи став Яницький.

Тепер, спираючись на міністра Рогозу та на д-ра Яницького, „кадрові“ повели пляновий наступ на українців і, — як це й можна було передбачити, — досягли свого. У військовому міністерстві складено, а гетьман підписав наказ такого змісту, що, мовляв, так зв. „некадрові“ лікарі, то-б то ті, що вступили до війська вже підчас світової війни, не мають права залишатись на-далі на військовій службі. „Цей наказ стосується, — було сказано в кінці, — також до головних лікарів військових шпиталів та начальників військово-медичних шкіл“. Було як Божий день ясно, що тут малося передовсім на увазі зіпхнути з посад мене та директора київської школи лікарських помічників — д-ра Дяченка, щоб посадити на наше місце „своїх“ людей. А я та д-р Дяченко перед війною займали цивільні посади ґуберніяльних медичних інспекторів: Дяченко — на Самарщині, я — на Кавказі.

Тоді я вирішив, не гаючи часу, перейти на службу до Міністерства Закордонних Справ. На чолі того міністерства стояв тоді вельми заслужений український діяч проф. Дмитро Дорошенко. З боку міністра я зустрів щирий привіт, був негайно прийнятий на службу до Мін. Закорд. Справ і за яких пару день дістав призначення на посаду радника українського посольства в Туреччині.

Я саме лагодився виїздити з Київа на нову посаду, коли в шпиталі раптом зявився — Юрко Мельник. Виявилось, що увесь той час, що його не було в шпиталі, він бився з більшовиками, брав активну участь у всіх майже боях. — Юрко Мельник перший мене привітав тут у шпиталі і тепер неначе навмисне прибув, щоб провожати мене в дорогу.

Зайшов Юрко рачком до мене, коли я пакував свої манатки, тай каже:

— Прошу Вас, пане докторе, сьогодня о 3 год. прийти до бібліотеки.

Коли я прийшов до бібліотеки, то там вже зібрались усі майже лікарські помічники. Юрко Мельник звернувся до мене з короткою промовою — а далі прочитав „адресу", підписану усіма приявними. Складена була „адреса" так, що, слухаючи її, я, далебі, трохи не заплакав... І тепер ця „адреса", в гарній сап'яновій обгортці, переховується у мене як дорога реліквія. І тепер, в тяжкі часи еміграньского життя, я почуваю якусь втіху та моральне заспокоєння, коли згадаю, з якою щирою симпатією ставилась до мене от-та, так-би мовити, демократична верства медичного персоналу Київського Військового Шпиталю. Це було для мене цінніше за все...

З бібліотеки ми всі вийшли в шпитальний садок, де вже стояв фотограф із своїм апаратом. До нас прилучились ще де-котрі з сестер-жалібниць. Ми сфотографувались. Прощаючись, я від усього серця обняв славного козака Юрка Мельника, перецілувався з усіма, що тут були, подякував їм за їх щиру приязнь та ласку — і на другий день виїхав з українським посольством до Царгороду[10]).

Прага. **Д-р Л. Кобилянський.**

---

[10]) Мої спомини про „Українське посольство в Туреччині" в р. р. 1918—1919 були надруковані в празькому журналі „Нова Україна", червень-липень 1925 р.

Військова освіта в старій Гетьманщині

Написав *Ігор Лоський*

Українське козацтво, котрого ділом була Українська Держава XVII—XVIII віків, було в повнім розумінні того слова військовим станом. Діти козацькі змалку зростали у військовій обстановці. Військовою школою — служило для козацької молоді Запоріжжя, де вона практично могла придбати військове знання. Однак рівнобіжно з тим, як козацтво перестає бути станом чисто військовим і протягом XVIII століття поволі обертається у стан дрібних землевласників, підупадає його військова вправність. Бувають випадки, що московські генерали командуючі московсько-українськими арміями скаржаться на погану військову підготівку козацтва. В більш менш стабілізованих відносинах Гетьманщини — не можуть уже молоді люди так легко мандрувати на Запоріжжя шукати там практичної військової школи.

У звязку з цим являється потреба утворити можливість для козацьких дітей вдома приготовлятись до військової служби.

Ініціятива до загального обучення козацьких синів військовій муштрі — або „екзерциції", як тоді казали, вийшла від Лубенського полковника Івана Кулябка. Іван Кулябко зі старої Лубенської духовно-міщанської родини, брат ректора київської академії, а пізніше петербурзького єпископа Сильвестра Кулябка і племінник гетьмана Апостола, належав до найбільш освічених представників старшинської верстви. Сам дуже очитаний в чужій літературі, аматор у садівництві і інженерії, Кулябко один з перших посилає своїх синів вчитись до Німеччини.

Він дбає також за поширення освіти серед українського козацтва.

Призначений у 1757 році лубенським полковником, уже через рік після свого призначення Кулябко звернувся з докладом до гетьмана Кирила Разумовського, в якому пропонував завести загальну обовязкову освіту для козацьких дітей його полку[1]). Тих же хлопців, які будуть нездібними до науки, або вже перейшли вік, в якому можна було починати науку грамоти, треба, на погляд автора проекту, „заобикать екзерциціями" військової і гарматної служби. До цього Кулябко додав міркування, що хоч хлопцям такі вправи можуть видатись тяжкими, то зате, як виростуть, то відчують з них велику користь для себе.

Нагляд за військовими вправами К-ко пропонує доручити сотенній старшині і „іншим урядникам з козаків", при чому кожний з інструкторів мав би дістати в науку 24 хлопців.

Проект Кулябка був апробований гетьманським урядом і він гаряче взявся за переведення його в життя. З дальшого його докладу Гетьману Разумовському бачимо, що військові вправи відбувалися по неділях і святах. На селах вправи провадили місцеві отамани. Перед тим вони збірались в Лубнях, де під доглядом полковника переходили самі підготовчий курс.

З огляду на те, що давати справжню зброю дітям небезпечно, Кулябко доручав уживати до вправ деревляні рушниці і шаблюки, як також списи („ратища") з вовняними „булавками" на кінцях.

Про виконання полковницьких інструкцій місцеві уряди мали доносити до полкової канцелярії.

Від успішного переведення військових вправ Кулябко сподівався, що коли прийде час хлопцям вступити на дійсну службу, тоді ясна буде перевага обучених над необученими і що перші будуть більш вправленими і більш „важливими". Все це сприятиме славі „отечества Малороссійского", і буде усунений ґрунт до нарікань росій-

---

[1]) А. Лазаревскій — Историч. очерки Полтавской Лубенщины XVII—XVIII вв. Чтенія въ историческомъ обществѣ Нестора Лѣтописца кн. XI. Київ, 1896, ст. 67 і слід.

ських ґенералів на малу військову підготованість українського козацтва.

Гетьман Разумовський не лише апробував плян Лубенського полковника, але доручив і іншим полковникам завести в своїх полках обовязкове навчання козацьких синів грамоті і військовим вправам.

Не знаємо, на жаль, хто з полковників відгукнувся на гетьманське доручення, окрім чернигівського, Милорадовича, про якого маємо відомости, що наука козацьких дітей відбувалася ще кілька років після скасування гетьманства. Тодішній правитель Лівобережної України, Румянцев, в справі поширення освіти йшов слідами останнього гетьмана й слідкував за тим, аби освітні пляни Разумовського знаходили і надалі своє здійснення.

В чернигівському полку так само як і в лубенському козацькі сини мусіли обовязково вчащати до школи, ті-ж з них, що з тих чи інших причин до науки грамоти не надавалися, мусіли ходити по неділях і святах на військові вправи. Ходили на ці вправи хлопці ріжного віку, від 8 до 23 років. Переважаючий вік був від 12 до 16 років.

Вчили екзерциції в більшости козаки, які служили перед тим в гусарських полках. При чому тих козаків звільняли від інших обовязків. Наглядали за вправами курінні отамани[1]).

Отже про два з десяти полків Гетьманщини маємо відомости про обовязкові вправи військової екзерциції. Але можна думати, що й інші полки мали бодай деякий час у себе ці вправи. Цілковита ліквідація автономії України, яка наступила за Катерини II-ої, потягла за собою звичайно й замкнення разом з шкільництвом і цих військових вправ, які не могли знайти собі місця в імперії, нівелюючій всі місцеві особливости під одну подобу.

---

[1]) Г. Максимовичъ — Обученіе грамотѣ и воинской экзерциціи въ Старой Малороссіи въ концѣ XVIII вѣка. Чт. истор. общ. Нестора Лѣтописца, кн. 23, ст. 89.

Історія 8-ої Галицької Бриґади

(давнішої „Ґрупи Рудки" або „Ґрупи Гофмана").

Написав: *Д-р Іван Карпинець.*

II.

УТВОРЕННЯ ОПЕРАЦІЙНОЇ ҐРУПИ В РУДЕЧЧИНІ ТА ЇЇ БОЇ ДО 15. V. 1919 Р.

„Отже не диво" — пише дальше Гуперт — „що сам, дотепер такий спокійний Розвадовський (командуючий польським військом в Галичині — прим. моя — І. К.) по воєнній нараді в Варшаві дня 27. І., на якій противився заключенню мира з Українцями за ціну відступлення їм Львова або Нафтового Басейну, почав тратити нерви й 28. І. зажадав від ґен. штабу в Варшаві 5 міліонів муніції, 5.000 нових крісів, 10.000 ґазових масок і доповнень в людях, при чім доносив, що на випадок зірвання переговорів з Українцями і розпочаття їх офензиви, міг би без покриття цього запотребування триматися найвище кілька днів і не міг би навіть перешкодити тревалому перерванню залізничого шляху між Городком і Судовою Вишнею". (стор. 165).

Відносно українських офензивних плянів пише Гуперт так: „Полк. Курманович переформував постанову тревалого перервання залізничої лінії Перемишль—Львів. Однак цей замір стрінув поважніші труднощі, які мали своє джерело не тільки у великих теренових труднощах, але також і в труднощах послуху підкомандних, які дотепер через 2 місяці ділали виключно тільки проти Львова. Здається, що труднощі пересунення відділів на Судову Вишню в терені з цілком невистарчаючою до цього комунікацією, спонукали Українців до вибору Любіня й Городка на місця, в яких намірено перервати залізничий шлях і відтяти Львів від Перемишля. Однак це вимагало розбиття нашої ґрупи полк. Серди, що також не могло були легким до переведення, однак у випадку удачі, могло їх за це увільнити від постійної журби перед окрилюючим наступом Серди на їх позиції на захід від Львова. Однак не улягало сумнівови, що бій під Городком за залізничий шлях буде далеко труднійший, ніж під Судовою Вишнею, а це з причини меншого віддалення цього місця від Львова, та скоршого довозу польських резерв. (стор. 183—184; підкреслення моє — І. К.)".

Отсе напровадили ми погляди двох Поляків, що були докладно обзнайомлені з тодішніми подіями й ситуацією. З цього видно, що час на українську офензиву був відповідний, а можливим місцем удару були околиці Судової Вишні з тим, що весь натиск звідси треба було спрямувати на Перемишль, та його за всяку ціну здобути й обсадити.

2. **Оцінка тодішнього воєнного положення в українській літературі.** Якже-ж ця справа представляється в українській літературі? Відразу скажемо, що тут маємо великі браки. На основі оголошених дотепер друком українських праць, чи споминів, ми не маємо можности довідатися докладно про заміри, цілі й діяльність Начальної Команди У. Г. А. (відносно цієї офензиви), а навіть не можемо усталити докладної дати, коли відбулася нарада в штабі вищих командантів

У. Г. А., яка вирішила провадити офензиву на залізничий шлях Львів—Перемишль. Навіть спомини б. Начального Вожда Г. А. ґен. Омеляновича Павленка (Старшого) п. з. „Українсько-польська війна 1918—1919. р." є занадто загально писані й тільки дуже мало відомостей можна звідтам засягнути. Інші вищі команданти, передусім ті, що були безпосередно причасні до цієї акції, як прим. ґен. Курманович, ґен. Кравс, чи полк. Гриць Коссак — ще в цій справі, здається, не вивповілися. Отже так маємо до диспозиції тільки згадані спомини ґен. Павленка, а крім того й „Спомини" д-ра Степана Шухевича, які дещо кидають світла на цю важну подію недавно минулого.

Гарматний стріл

Кіннота VI. Бриґади У. Г. А. Винниця 21. XI. 1919 р.

Ту переповімо тільки погляди д-ра Шухевича, а споминами ґен. Павленка покористуємося в дальшім описі, де буде мова про приготування до офензиви.

Д-р Шухевич пише, що Начальна Команда для заняття Львова мала тільки два виходи: „або форсувати вже раз залізничу лінію Львів—Перемишль на більшім відтинку, відтяти Львів від світа й голодом примусити залогу обляганого міста до капітуляції, або приступити до загального наступу на Львів на всіх відтинках рівночасно"... „В першій концепції треба було на відповіднім відтинку залізничої лінії скупчити більше формацій, забираючи поодинокі бригади з-під Львова. В другім випадку аж надто стар-

чили сили, що стояли під Львовом, бо Поляки в грудні 1918. р. і в січні 1919. р. були у Львові ще дуже слабі. Треба було тільки виконати наступ на всіх відтинках рівночасно, аби не дозволити польській команді перекидувати резерви на загрожені відтинки". („Спомини", І, 111).

І д-р Шухевич, будучи раз в штабі Начальної Команди ще в Бібрці, звернув увагу на це от. ґен. штабу Альфонса Ерлє і висказався за першою концепцією. На мапі у полк. Мишковського він показав Ерлєму, де на його думку належало би перервати фронт здовж лінії Львів—Перемишль. От. Ерлє признав йому повну рацію, але зараз таки відкомандовано його до тодішньої ґрупи Старе Село й уваги д-ра Шухевича не мали ніяких наслідків. („Спомини", І, 111).

На закінчення треба-б згадати про погляд на цю справу автора короткого нарису п. з. „Ґенеральна Булава У. Г. А." в „Літописі Червоної Калини" з 1931. р., ч. 4. Її автор, Олег Ключенко (псевдонім) виповідає сміливий погляд, який все-таки мав досить приклонників, переважно з-посеред нижчих старшин, підстаршин а навіть і декого зі стрілецтва, а який був навіть цілком можливий до здійснення, якби вищі команди були виявили більше ініціятиви й помисловости. Отже Ключенко згадує, що головне українське командування не використало на провесні 1919. гнучкої орґанізації бриґад і пише: „Треба було рішитися на операцію з далекою метою, закинути знеохочуючу облогу Львова й оборону нафтового басейну й використовуючи лихе стратеґічне положення Польщі, яка була тоді заанґажована крім на російському й литовському фронтах також проти Німеччини й Чехів, рушити двома ударними ґрупами з відповідною кількістю кінноти на Люблин та в напрямі на Краків. Розмірно малі ворожі сили, які до речі сказавши, не дорівнювали тоді У. Г. А. ані в орґанізаційному ані в моральному відношенні, навряд чи були-б рішилися розбристися по цілій українській Галичині і втонути у ворожо настроєному морю українського села" (стор. 6; підкреслення моє — І. К.)

Так ми зреферували найповажніші голоси, що відносяться до цієї великої української офензиви на залізничий шлях Львів—Перемишль а тепер займемося приготуванням до неї.

3. **Приготування офензиви Начальною Командою У. Г. А.** Приготування офензивної акції рудецького відтинку виходили, річ природна, з Начальної Команди. Інша річ, від кого вийшла перша думка офензиви, але тут цього питання не будемо видвигати а тільки займемося вже цією стадією, в якій Нач. Команда обміркувала цілі, пляни й засоби. На жаль не маємо інших джерел, як тільки спомини ґен. Омеляновича Павленка (Старшого), б. Начального Вожда Г. А., які нам не все пояснюють.

Ґен. Павленко пише про ці приготування так: „Бої, що вже майже місяць точилися на нашому широкому фронті, ...мали витворити обставини, які сприяли-б започаткуванню рішаючої боротьби з метою основної зміни нашої оперативної ситуації. Ми хотіли перевести наші ґрупи на північні й північно-західні кордони, аби цим поставити конференцію в Парижі перед доконаний факт заволодіння всіма українськими землями".

„Усе заповідало успіх нашої акції. Кожний день лютого приносив нам нові орґанізаційні здобутки. З огляду на це готували ми на середину лютого ширший наступ.

„Але на цей раз" — пише ґен. Павленко — „у нашу оперативну працю вмішалося також і командування військами Великої України. Спочатку депешою, а пізніше й особисто отаман О. Шаповал передав мені бажання Головної Ставки, щоби до 18. лютого, коли в Парижі мали розпочатися засідання Мирової Конференції, взяти Львів, хоч би навіть і чоловим наступом. Отамана Шаповала підтримував його технічний співробітник, полковник російського ґенштабу Какурін..."

„При цій нагоді, я виложив представникам Головної Команди наші засадничі міркування щодо боротьби У. Г. А., наші досягнення і наш замір зважитися на рішучий крок. Я зазначив, що чоловими наступами ми ніколи не дійдемо до позитивних наслідків, а натомість удар на лінію Перемишль—Львів, саме коли ми міцно стоїмо в районі Рава Руська—Белз—Сокаль, повинен поставити головні польські сили в загрозу відрізання, і тим змусити Поляків до боротьби аж до вичерпання сил. Ось тоді, на мою думку, можна було-б вдарити безпосередньо на Львів".

„...Наш боєвий орґанізм" — пише дальше ґен. Павленко — „покищо обмежувався фронтовими засобами. Плянованаж нами боротьба, згідно з нашими розрахунками, мала втягнути всі наші сили, бо годі було думати, що без підсилення фронтових сил свіжими доповненнями, ми зможемо нанести удар у саме серце ворога. Кількість необхідних нових підсилень була визначена на десять тисяч".

„Ось тому, з огляду на орґанізаційні й політичні обставини, наша нарада ухвалила просити Державний Секретаріят скликати при Начальній Команді державну нараду й запросити д-ра Петрушевича, як представника Національної Ради і відпоручників Державних Секретарів, а зокрема Військового Секретаря".

„Така нарада відбулася кілька днів перед нашим наступом, тобто між 9.—16. лютого. Саме в той час полк. Мишківський передав свої обовязки полк. Курмановичеві. Я рішив запросити на нараду їх обох, а реферат перебрати на себе. Я зясував положення й зазначив, що в основу моїх оперативних міркувань покладена боротьба з живою силою ворога. Удар 3. Корпусу на район Судова Вишня — Городок мусів притягнути до себе всі головні сили Поляків, що були скупчені в трикутнику: Городок — західна частина Львова — Любінь Б. Цей двобій, на мою думку,

мав бути рішаючим моментом, що міг би навіть створити сприятливі обставини для всіх дальніщих чинів у напрямі приголомшення ворога, здеморалізування населення міста, та навіть появи нашого стрільця на вулицях Львова".

„Від полк. Какуріна й полк. Мишківського я та всі інші чекали завважень до принципової частини мого пляну. Проте ніхто не вніс важливих поправок. і тому нарада перейшла до технічних питань".

Вкінці заступники політичної й військової влади в запіллі обіцяли виконати жадання ґен. Павленка й дати 10.000 поповнення. (Павленко: „Українсько-польська війна 1918—1919", стор. 36—37; всі підкреслення мої — І. К.).

Однак Начальна Команда не скінчила на жаданню доповнень від запілля. Щоби мати відповідні сили до наступу на залізничий шлях Львів—Перемишль, зажадав полк. Курманович, щоби кожна бриґада поставила до диспозиції Начальної Команди деяку скількість частин і деяку скількість муніції. Та кожна команда бриґади, як говорить у своїх споминах д-р Шухевич, старалася не дати ніякої частини. Боялися ослабити власний відтинок фронту. Зараз же посипались неправдиві звіти про боєвий стан бриґад, алярмуючі відомости про оживлену діяльність залоги міста Львова на тому-ж відтинку і т. д. Не ліпше ділялося і з віддачею артилерійської муніції. (Шухевич, „Спомини" І., 176)

Стільки знаємо про пляни й приготування офензиви Начальною Командою Г. А.

(Далі буде).

Старшини і підстаршини У. С. С. у Грузькім біля Єлисавету 1918 р.

Рік в Холодному Яру

Написав: *Юрій Горліс-Горський.*

(Продовження)

Голос забрав отаман Василь Чучупака.

— Я, панове, нарочито запросив вас, щоби спільно обговорити положення і як найкраще пристосуватись до нього. На жаль, не прибув Отаманенко, або хто інший з Бовтишки та Іван-города, але з тим районом ми порозуміємось пізніше. Зрештою, села по той бік залізниці, під натиском обставин, вже зробили те, що треба зробити і нам.

Ми під цю хвилю не маємо ширших відомостей про загальне положення на Україні, — щось більше будемо знати, коли повернеться з Київа мій заступник Деркач.

Але одно — ясне. Більшовики під цей час не провадять більшої війни на фронтах на Україні. Що твориться з відступившими на Південь Денікінцями — не знаємо, але можна припускати, що вони після розгрому не скоро очухаються, якщо взагалі очухаються і зможуть розпочати ще якісь акції. Ми маємо відомости, що в бік Криму більшовики значніших частин війська вже не посилають, а прибуваючі з Московщини ча-

стини кидаються на „внутрішній фронт“, на приборкання повстанчого руху, на „викачку“ зброї і хліба з сіл, взагалі спішаться з закріпленням свого внутрішнього положення на Україні, можливо передбачуючи якусь поважнішу збройну боротьбу на зовнішніх фронтах.

Що твориться на заході, що діється з українською армією, чи зможе вона відновити фронт, на який ми могли би орієнтуватися — невідомо. Хмарині гончарі з Цвітної привезли відомости, що партизанські частини нашої армії, які недавно переходили коло нас, мали декілька успішних боїв з червоними[1]), а також є чутки, що до них прилучилися значні частини Галицької Армії, — але це ще не є фронт.

Ходять здогадки, що весною більшовики будуть воювати з Польщею і Румунією, але це лише — здогадки...

Як ви всі підтверджуєте, та за моїми відомостями і з дальших околиць, серед нашого населення панує переконання, що по всій Україні переводиться якась таємна організація і що весною український Уряд дасть „Гасло“, після чого має вся Україна разом повстати і винищити всіх ворогів. У нас, в Мельниках, тільки й балачок, що про те „гасло“, про ті нові „треті півні“, які мають зробити щось надзвичайного.

На мою думку, це є лише збільшене враження від балачок населення з переходячими частинами нашої армії, бо колиб дійсно щось готовилось, то хтось мусів би прийти і до нас.

Це добре, бо підтримує в селах дух і надію, але в дійсності, вигляди на майбутнє далеко не рожеві. Більшовики мають тепер на Україні значно більше збройних сил, як у минулому році. Після боїв з Денікінцями, ми ще не мали з „товаришами“ значних сутичок, але коли притягнемо на себе їх увагу, то навряд чи зможемо утриматися так, як утримались в минулому році, коли вони мусіли кидати на нас частини зірвані з фронтів. Щоб запобігти ліквідації — мусимо заздалегідь самі „зліквідуватись“, перейти на положення, в якому не будемо відріжнятись від других районів. А то наші села занадто вже „розкозакувались“... До куми в гості — з рушницею, до дівчини — з рушницею та ще й шаблю причепить, з хутора до церкви — з рушницею... В Медведівці на ярмарку продають-купують набої, зброю, як за добрих гетьманських часів...

Отож, явне ходження зі зброєю, треба припинити. Зовнішній поділ сіл на сотні зліквідувати. Жадних збірок без конечної потреби не робити. Всіх козаків з Мотриного монастиря переведемо в найближчі дні до села та на хуторі і розмістимо по селянах, за „своїх“. Ходження в військових строях, їзда на сідланих конях — має зникнути.

Колиб надійшла яка червона частина — не робити жадного опору. Бурлаки і активніший місцевий елемент, захопивши зброю, зникають у лісі і будуть стежити за ворогом. Якщо у „товаришів“ не буде зависоких вимог — село дасть, що треба буде і нехай собі йдуть дальше. Якщо захотять занадто „господарювати“ — можемо з лісу зробити напад і вигнати, але взагалі збройної боротьби, до вияснення загального положення треба уникати.

Честь битися з червоними — наразі відступимо бувшому червоному Коцурові, а це станеться неминуче, бо ми маємо відомости, що він, піднявши чорні прапори, не має заміру виводити своєї „гвардії“ з Чигирина. Знаємо також, що вплив Коцура на села вже в значній мірі вивітрився, а після цього „перевороту“ змаліє ще більше. Безумовно, в кожному „його“ селі знайдеться кілька людей, які будуть під його прапором битися з більшовиками, і це теж для нас добре, бо дякуючи цьому „товариші“ колись погосподарюють у тих селах по свому і виженуть з селян рештки „червоного духу“. В кожнім разі поважної сили для боротьби Коцур зараз не збере.

Колиб більшовики повели наступ на Чигирин через наші села — перепустимо їх без одного пострілу. Навпаки, якщо дадуть зброю — дамо їм кілька сот „добровольців“ добре знайомих з місцевістю, які потім вернуться до нас зі зброєю.

Коли Коцур буде зліквідований, то ми по перше позбудемось небезпечного ворога під боком, а по друге Новоселиця, Суботів, Чигирин, Стецівка і всі останні „коцурівські“ села, закоштувавши правдивого, московського більшовизму, без сумніву прилучаться в майбутньому до нас. Тоді вся Чигиринщина буде в наших руках і в разі широкого повстання на Україні, ми перетинаємо Дніпро, дві залізниці, і рушаємо на Київ, або куди буде треба, а в разі коли на заході відновиться український фронт — зможемо дати „товаришам“ доброго кулака в плечі.

Покищо необхідно послати звязок, щоб він розшукав наш Уряд і командування, і довідався чого маємо дожидати і сподіватись. Потрібні радянські документи — дістане Козаченко. Післати думаємо Ханенка (сотник булавної сотні).

Чорнота покрутив головою:

— За горячий хлопець...

— Трохи, але ми знаємо його і певні, що колиб попався — червоні з його вогнем не видобудуть ні одного слова.

Декілька чоловіка, які близько знали Ханенка, підтримали думку отамана, але по обговоренні справи рішено звязок післати пізніше, щоб міг привезти вже інструкції на весну.

— Що торкається звязку між собою, — продовжував отаман, — то ця справа налагоджена

[1]) В селі Цвітній, з якого походив Пилип Хмара (дійсне прізвище), був сильно розвинений гончарський промисел. Цвітнянські гончарі розвозили кіньми свої вироби, на продаж, по теренах Київської, Херсонської, Полтавської губернії, заїзджали аж на Поділля, і одноразово виконували ролю далеких розвідчиків, привозючи відомости про своїх і ворогів з дальших околиць. Очевидно, хтось з них привіз був чутку, що до частин Зимового Походу прилучилась вся Галицька Армія і кубанські козаки, які утекли від Денікіна. Чутка ця незвичайно розповсюдилася і підносила настрої у повстанців

добре, за винятком звязку з селами по той бік залізниці і Полтавським берегом. Про це умовимось з Чорним окремо. Тепер мусимо зясувати, хто з вас що зможе виставити на випадок більшого повстання. Почнемо з Дніпра. У Чорного осібне положення і свій район... Ти, Солонько, що зможеш дати?

— Точно підлічити трудно, бо у нас же нема лісу під боком і як нема повстання — кожний ховає і зброю і думку, особливо в селах ближчих до Черкас, де Чека вже шпиків собі завела. Сама Боровиця — в кожну хвилю виставить сімсот рушниць, чотири важкі кулемети, ну та й Люїсів пара знайдеться...

— Кінних, скільки можеш дати? — запитав Чорнота.

— Ні добрих коней, ні сідел — немає. Нас, знаєш, більше Дніпро годує як пісчана земля, а рибакові — кінь нідочого. Човнів великих — сотні дві можемо виставити..

— Ну-у, ми на Царгород не збираємося... — незадоволено буркнув під ніс Андрій.

— Як у вас справа, пане Мамай?

Мамай невисокого росту, середнього віку чоловік з дбайливо зачесаною борідкою, комічно розвів на столі руками:

— У мене, панове, самі знаєте — зимовий садок. Дніпро замерз, пароходи не ходять, — обдирати нема кого, стріляти нема до кого, — плетуть хлопці сітки на рибу та лисиць в очеретах ловлять... Кількість людей, які підуть на повстання і кількість зброї окреслити трудно. На острові маємо заховану гармату. Замок та набої забрали до села, бо під час повіні те місце може залити вода. Добрий знак, що селяни запасають зброю. Їздять до Килиберди на Полтавський бік купувати рушниці, на різдво в Шабельній купили кулемет, на тім тижні на ярмарку виміняли за рибу кулемет Кольта без станка, у дядька з Медина... Весною виведу у Плавні чоловіка двіста-триста. Будемо червоні пароходи перепиняти, а в межичасі можна і своїм ділом займатись — рибу ловити. В разі потреби, курінь Білого Яру, в складі від двохсот до пятисот чоловіка, при трьох кулеметах, — приведу до Холодного Яру. Кінноти теж не може бути. Гармата у нас без коліс, знята з бронеплава. Ми її пристособили виключно для стрільби з плавнів по пароходах і для походу зовсім не надається.

— Як там під Чорним Лісом? — запитав Чучупака Хмару.

— У мене човнів нема, зате коні майже у всіх добрі. На поганому коні верстов за двісті не поїдеш. Є досить верхових, німецьких та денікінських, є запасні сідла. Тепер у мене чоловіка сімдесять на конях, тих, яким небезпечно бути вдома в селі. Крутимось до весни по хуторах, в Чорному лісі маємо викопані землянки, для себе і для коней, а весною, якщо почнеться якась боротьба, Чорноліський кінний полк може збільшитися до трьох сот верхівців.

— Слухай но, Пилипе, — перервав йому Чорнота — правда, що ви в тих землянках продукти, воду та овес для коней в двохаршинних горшках тримаєте?

Хмара усміхнувся.

— В двох не в двох, а наробили хлопці горшечки, так що в кожним пару комісарів можна зварити...

— Кулемети, під цей час, возимо тільки легкі, а при потребі поставимо пять-шість важких на тачанки.

Що торкається самого села — то зброї є досить, але впливає близість Знаменки та Цибульової з залізницею. На загальне повстання село може піти, або як дуже вже допечуть, або як би хтось гнав уже червоних з України.

Я підчас балачки приглядався до Чорноліського „полковника". Був це стрункий, сильно збудований чоловік років 28—30-ти. Одягнений був у темнозелену чумарку черкеського крою, з дорогою срібною шаблею. Як я потім довідався, був він бувалий підстаршина кіннотчик, палкий націоналіст, досить добрий організатор і командант, хоч на кожним місці відчувалося в нього брак освіти. (Не треба Пилипа Хмару змішувати з Семеном Харченком, який оперував на Поділлі під псевдонімом Хмари.)

Заговорив отаман Іван Петренко, інтелігентний селянин, старшина, який у своїй киреї з відлогою не відріжнявся зовнішним виглядом від місцевих селян.

— У Прусах і Михайлівці немає „обовязкової військової служби" як в Мельниках і сказати, скільки виступить до бою — не можна. Може чоловіка з триста, більш свідомих, а може й до три тисячі зібратись, — буде залежати від обставин. Якщо „товариші" весною добре дошкулять — піде більше. Як українська армія поведе з заходу успішний наступ — підуть усі. Головне, щоб селяни побачили, що справа йде до перемоги — тоді їх не вдержиш, а в неяснім положенні більш знайдеться охотників взяти зброю і піти в Холодний Яр, як виступати на місці. Залізниця близько і села набралися нераз лиха від більшовиків і Денікінців за передчасні виступи в минулому році. Зброї є подостатком. Маємо шість справних кулеметів, закопану гармату, мінометів пару... Кіннотчиків буде чоловіка з тридцять. Бобринська Чека налагодила вже в селах свою агентуру, до якої записалося і пару наших людей. Всіх сексотів ми вже знаємо і як тільки почнеться якийсь рух — „анулюєм"...

— Як, Марченку, у вас з Богданом справа стоїть?

— Ми можемо зібрати чоловіка 70—80 на конях та чоловіка з двісті на тачанках і підводах з добрими кіньми, бо Богдан пішки не любить воювати а хлопців, які забагато пошани до смерті мають — не візьме. Кулеметів назбираємо по селах скільки буде треба. Самі села у нас — як вітер подуе... Як допечуть добре „товариші", то всі підуть, в кого рушниці нема — з косою або з штильом піде, але як загориться — так і згасне... Дядьки у нас важкі, — його на два-три дні від жінки та господарки не відтягнеш, але як розлютується — з косою на панцирник попреться. А зрештою, не берусь я го-

волити, як там з повстанням може бути... Хлопців добрих загін, як треба буде, Богдан збере.

— Що там у Триліській волості чувати, „товаріщ воєнком“? — звернувся Чучупака до Козаченка.

— У нас, „товаріщ отаман“, усе мовчить — „бо благоденствує“... Дядьки „развйорстку“ дають, аж чуби тріщать! Чека недалеко, як що не так — „пад стенку“ зараз.. Доніс хтось, що в минулім році проти червоних виступав — забрали і розстріляли, знайшли захований хліб чи зброю — розстріляли, втік з червоної армії — розстріляли, ще й хату спалили... Плачуть селяни, але на якусь орґанізовану акцію волость нездатна. Перш за все населення вже налякане і здеморалізоване, по друге — багато є місцевих більшовиків, які добре живуть тепер на рахунок селян і звичайно пронюхають та донесуть про підготовку. Стихійний вибух повстання дуже можливий, особливо колиб повстали сусідні волості, але наразі мусимо сидіти тихо. Свідомого, активного елементу є багато, особливо молоді, але треба бути з цим обережним, щоб не підвести людей під розстріл без потреби і користі. Я, для „охорони волісполкома“ зорґанізував відділ з сімнацяти „червоноармійців“. Підібрав бідних, але наших по настроях хлопців. Серед міліції теж є свої хлопці. Тепер я стараюсь, щоб дали мені зброю і дозволили зформувати загін для боротьби з дезертирством і бандитизмом, чоловіка на сто. Як вигорить — підберу відповідний склад, а весною „волісполком“ та „партячейку“ — „под стенку“ і почумакую до Холодного Яру... —

Положення в селах останніх отаманів, які підлягали безпосередньо Чучупаці і були в складі „Хол. Яру“ — було відоме і розмова перейшла до „орґанізації влади на місцях“. (Далі буде).

Кубанець Уваров -- отаман Холодного Яру в 1919 р.

Написав: *Сергій Поліќша*

На заклик бувшого осаула Холодного Яру Юрія Залізняка, в „Літописі Черв. Калини“ за жовтень 1932 р., давати матеріяли до історії Холодноярщини 1918—1922 року — подаю відоме мені з 1919 р.

Нажаль я щойно недавно прочитав „Літопис“ за грудень 1931 р., де „не зовсім вірно“ освітлені події, свідком яких я був, і головне постать Кубанця Уварова, який грав значну ролю в боротьбі.

Осаул війська Кубанського Уваров прийшов у ті околиці на весні 1919 року з відділом, який налічував до 1000 чоловіка і підлягав отаманові Григорієву. Відділ посувався залізницею Знаменка—Цвітково і занявши Бобринську, розпочав наступ у напрямку Черкас, відбираючи у більшовиків стацію за стацією. 15 травня, з початку панцирний потяг Уварова, а потім і весь відділ повели наступ на Черкаси.

Місто боронили 1-й і 2-й совітські полки, і 1-й комуністичний баталіон, який складався з місцевих, комуністично настроєних жидків. Ще до наступу Уварова, 2-й совітський полк, який складався переважно з селян, збунтувався і хоч не виступив активно проти других частин, але відбив у Черезвичайки 55 чоловіка українських інтелігентів, студентів і місцевих старшин, які були заарештовані 1 травня за підготовку повстання проти червоних і яких Чека везла на розстріл. В числі їх був і я.

Потім цей полк заняв стацію і не пустив більшовиків евакуватись і евакувати майно на Полтавський бік. Місцева комуністична влада, якої полк не зачіпав — вела з ним переговори, намагаючись переконати його, щоб виступив на фронт.

15 травня розпочався бій за місто.

Завдяки тому, що около 200 чоловіка Уварівської кінноти, обійшовши тримаючі фронт червоні частини, вірвалися до міста, — піднялась страшна паніка. З влади мало кому удалося втекти. 1-й комуністичний баталіон, який маючи в своїм складі около 400 чоловіка, займав позицію в старих російських окопах коло Санітарного городка, кинувся в безладі тікати до ліса і його майже цілого вирубала кіннота. 1-й сов. полк, який відступав до мостів — теж був розбитий. З 2-го сов. полку частина розбіглася, а частина приєдналася до відділу Уварова.

Захопивши місто, Уваров держав його коло тижня часу. За цей час до його відділу прилучилося багато шкільної молоді і місцевого населення. Відділ збільшився до 1500 чоловіка, мав 24 кулемети і декілька гармат на потягах.

За цей час червоні, підтягнувши сили, декілька разів пробували наступати на Черкаси зза Дніпра, але їх відбивали. З Уварівців особливою відвагою відзначилася ґрупа матросів Чорноморської фльоти, які з кулеметами боронили міст через Дніпро. Коли повстанці, залишивши місто, стали відходити в напрямку Бобринської, вони залишилися стримувати ворога на мості, щоб дати змогу відійти потягам і всі загинули б'ючись до останнього.

Дійшовши до ст. Білозірря, через те, що залізнича лінія далі вже була захоплена більшовиками, Уваров наказав залишити потяги, попсувати гармати на панцирнику, і взявши в Білозіррі під-

води під кулемети і набої — повів свій відділ в напрямку Чигирина.

По дорозі нас догнав Смілянський повстанчий загін, який складався з невеликої кількости кінноти під командою сотника Ліхарева. Від них ми довідалися, що більшовики вже заняли Смілу. Цей загін прилучено до кінноти Уварова як окрему сотню.

До Чигирина підійшли скрито з боку Пісчаних кучугурів за Тясмином і захопивши атакою кінноти міст, стали наступати на місто. В Чигирині стояв червоний Чигиринський полк під командою Коцура, який складався переважно з місцевих селян. Не очікуючи небезпеки з цього боку, полк не встиг приготуватись до бою і залишив місто.

В Чигирині стояв відділ Уварова два тижні, маючи незначні сутички з озброєними відділами околишних селян, які були під впливом Коцура і держали сторону червоних. За цей час кіннота зробила декілька удачних нападів на червоні частини, які зявлялися в поблизу залізниці.

Наша розвідка донесла, що околишні села, разом з Коцуром готовили загальний наступ на Чигирин, але довідавшись, що Холодноярські села з отаманом Чучупакою готуються в такім випадку вдарити на них з заду — облишили свій замір.

Населення самого Чигирина, де було багато свідомої української інтеліґенції, ставилося до нас прихильно. Відділ мав вигляд реґулярної частини, всі кулеметчики були одягнені в німецькі стальові шоломи. Вечерами грала наша трубна орхестра, яка складалася з добровольців-студентів Черкаської ґімназії.

В місті панував зразковий порядок. По наказу Уварова розстріляно двох козаків, захоплених стежею на грабунку, в той час, як при „червоних" коцурівцях грабунки, особливо жидівського населення були звичайним явищем.

Коли більшовики стали підтягувати під Чигирин сили, Уваров рішив відвести свій відділ в околиці Холодного Яру. Перейшли з Чигирина до містечка Медведівки. Пересуватись далі не можна було не порозумівшись з місцевою повстанчою владою. В Медведівці зібралась нарада, на яку приїхали представники Холодного Яру з отаманом Чучупакою. З початку виникла суперечка, бо ні один з отаманів не хотів признати другого старшим.

Чучупака був молодий хорунжий, син бідного селянина з с. Мельників. Під цей час його постійний відділ налічував не більш 400 чоловіка, але він користувався великим авторитетом серед околишного населення, яке майже все було озброєне і добре зорґанізоване. Уваров — козацький осаул, надзвичайно відважний, умів поривати за собою козаків, як старшина був старшим і більш досвідченим від Чучупаки. Відділ його, як не лічити півтисячі, які в скорім часі розійшлись по домах, налічував до тисячі добре здисциплінованих вояків. Він мав прекрасний загін кінноти і більш двацяти кулеметів.

Ідейного розходження між обома отаманами не було, бо Чучупака боровся за незалежність України, а Уваров, хоч і не зовсім чисто балакав по українськи, ставив за ціль боротьби незалежну українську державу вкупі з Кубанею.

Погодилися на тім, що Чучупака в чисто військових справах уступив першенство Уварову, а сам залишався отаманом місцевости з правом рішаючого голосу в справах боротьби. Постійний відділ Холодноярців підпорядковувався Уварову. Мобілізація Холодноярських збройних сил, в разі потреби, — лежала на Чучупаці.

Після цього відділ Уварова перейшов до Мотриного монастиря в Холодноярськім лісі. Для облекшення постачання частину його розташовано в поблизьких селах. Дві сотні піхоти і моя кулеметна чета були поставлені в с. Головківцях.

Мушу зазначити, що такого приятного і турботливого відношення населення, як в районі Холодного Яру, я ні до того часу, ні опісля не зустрічав.

На Зелені свята школу, в якій я стояв з кулемєтчиками, буквально заатакували жінки і дівчата, які понаносили і печеного і вареного, найкращого, що було в них самих. Козаків три дні перетягали, частуючи, з хати до хати.

За декілька днів ми зробили наступ на села Стару і Нову Осоту, які були заняті значними силами більшовиків. Після впертих боїв відігнали червоних аж до Олександрівки, де їх прикрили гарматним вогнем панцирні потяги. В цім бою згинув помішник Уварова, Галичанин, призвища якого не памятаю. Через деякий час загін висланий з Холодного Яру захопив в ночі Олександрівку і взяв в цукроварні велику кількість цукру для свого постачання.

Більшовики весь час підсилали свіжі частини, щоб зліквідувати Холодний Яр, але ті частини, наслухавшись від селян поголосок про силу Холодного Яру, йшли неохотно, стараючись витягнути повстанців для бою за межі лісів. Зрештою, йти в гористі ліси, пересічені глибокими ярами, не маючи місцевих провідників, при ворожості і бойовій зорґанізованості населення, було дійсно річю небезпечною.

Холодноярці не заставляли себе довго просити і часто робили самі напади на ворожі частини, які вінком оточували Холодний Яр знущаючись над дальшими селами.

В половині червня, нічним нападом кінноти і піхоти знищено в селі Плескачівці цілий курінь більшовиків. В цім бою захоплено шість кулеметів, 40 скринь гарматних і багато рушничних набоїв, і 150 чоловік полонених. Окрім того було ще багато дрібних боїв. Кіннота часто псувала залізницю, яка проходить в 15 кільометрах на захід і робила напади на потяги.

В кінці червня Коцур з своїми Чигиринцями, підтриманий червоними частинами, повів наступ на Холодний Яр з боку Суботова і захопивши Медведівку рушив лавами на Мельники. Наші відділи і „наборзі" змобілізовані Чучупакою селяни під проводом обох отаманів і заступника Чучупаки Деркача, пішли в протинаступ і відкинули наступаючого ворога назад. Бій був надзвичайно упертий. З боку Холодноярців упало одинадцять чо-

ловіка і було кількадесять ранених. Більшовики і Коцурівці понесли втрат самих убитих к. 80 чоловіка. Переслідування ворога не вдалося, бо одно наше крило вийшло під коцурівське село, звідки щедро почастували нас кулеметним вогнем, в той час, як по протилежному крилі Коцура, ззаду, через Тясмин, било з кулеметів село Трушівці.

В скорому часі до Холодного Яру пробралося два представники від Уряду У.Н.Р.

Не знаю, які інструкції вони привезли, але на нараді штабу вирішено, що Уваров з своїм відділом і охотниками з місцевих Холодноярців проб'еться через оточуючі місцевість червоні частини і відтягнувши їх увагу на себе, піде на зєднання з отаманом Тютюником, а Чучупака з останніми Холодноярцями зостанеться на місці боронити місцевість.

З Уваровим виступило около 200 чоловіка кінноти і коло 400 чоловіка піших. З цим відділом пішов і я.

В Жаботині піймали ми переодягненого більшовицького розвідчика, від якого довідались, що червоні стягають сили для рішучого наступу на Холодний Яр.

На другий день у досвіта наш відділ розпочав наступ на ст. Райгород, щоб перейти на другий бік залізниці. Сили ворога оказалися більшими, як можна було сподіватися. 5-й і 6-й совітські полки займали вигідну позицію вздовж залізничої лінії. Їх прикривали гарматним вогнем два панцирні потяги. Бій тягнувся від 4 години ранку до дванацятої, коли перемога стала схилятись на сторону повстанців. Уваров, який сам керував боєм, на чолі кінноти заатакував на правім крилі панцирники, які, боючись, що кіннота зірве їм ззаду шлях — почали утікати. Кіннота зірвала залізницю і зявившись ззаду ворожої піхоти — наробила паніки. Наша піхота в цей час наближалася до стації, але ззаду неждано появилось яких триста чоловіка ворожої кінноти, яка надіспівши з Бобринської зайшла нас ззаду. Ворожі панцирники, побачивши це, перейшли знову в наступ і сильним вогнем відрізали нашій кінноті, яка була вже по той бік залізниці, можливість вернутись. Вистрілявши набої, оточені з усіх боків ворогом — ми склали зброю.

Нас погрузили в вагони і відставили до Києва. Декому вдалося по дорозі втекти. Кільканацять людей, в тім числі і брата сотника Ліхарева, розстріляли.

Вже в Київі, у таборі, я чув, що коло Холодного Яру іде ще боротьба і що Уваров знову оперує там з своїм загоном. Утікши від більшовиків і попавши на рідну Черкащину, я довідався, що він надзвичайно смілим наскоком, з одною тільки кінnотою, ще раз після того займав Черкаси і що його в недовзі потім вбили більшовики в бою десь коло Знаменки.

Рейд от. Ю. Тютюника

(З циклю: Чотири повстанські рейди і їх ліквідація).

(Докінчення).

Написав: *Ол. Доценко*

От. Тютюник тільки 7. червня довідався про червоних, що прибули до м. Звенигородки, але не знав ні назви частини, ні їх кількости. З метою забезпечити себе від несподіваного наступу й вичекати звязку від от. Залізняка, от. Тютюник рішив зробити наскок на Звенигородку.

В ночі з 7-го на 8-го червня перервано залізниче, телеграфічне і телефонічне получення Звенигородки із Шполою і Городищами. (Це зробили 4 кіннотчики з відділу). Сам от. Тютюник з добірними старшинами і 30 козаками при двох кулеметах зробив напад на червоних у м. Звенигородці. Решта загону продовжувала відпочинок в с. Козацькому. Всього загону от. Тютюник боявся втягати до бою, щоб негативно не вплинув його неудачний вислід.

Наскок зроблено досвіта й він був успішний. Большевики втекли з міста й звідтіля обстрілювали околиці з гармат майже до вечора 8. VI. Більшовики не знали, що властиво сталося.

Підчас наскоку особливо відзначилися ґранатчики під командою сотн. Камінського; вони добралися до самісеньких казарм і закидали сплячих більшовиків ґранатами. Їх то робота спричинила метушню у ворожих рядах.

По цім нападі на ворога, от. Тютюник знову вернувся до с. Козацької десь коло 12-ої години 8. червня. Навколо села було спокійно. Про от. Залізняка не було жадних відомостей. Коло 3-ої години пополудні загін несподівано обстріляно з гармат; за кілька хвилин червоні захопили село Козацьке, наступаючи з двох боків. Несподіванка цього ворожого нападу пояснюється тим, що повстанці не мали кінноти й не могли робити дальшої розвідки. Забезпека загону була ориґінальна: на високому місці або на дзвіниці стояв вартовий, який мав при собі телефоніста з апаратом і був получений з штабом загону. В момент наступу ворога телефонічний дріт порвався, і поки вартовий вислав телефоніста з повідомленням про ворога, якого він таки завважив, то вже було запізно.

Не знаючи ні сили ворога, ні напрямку його руху, от. Тютюник зайняв позицію під селом, построївши свою лаву в вигляді букви Г. Ворог теж не знав, де саме розташувався повстанчий загін і свій удар спрямував на село. Потім ворог зорієнтувався в ситуації і кинувся на маєток, де власне й був розташований повстанчий загін. Ворог збив з позицій Верхнедніпровців і вони з одною гарматою та штабом почали відходити в напрямку с. Боровиків. Та ворог, поспішаючи, не помі-

тив окремої повстанчої сотні й підставив під удари своє крило. Окрема сотня кинулася на ворога й перевернула все „до гори ногами", як писав сам от. Тютюник. Ворог залишив забитого свого команданта й до 30 червоноармійців. Захоплено 14 полонених, один кулемет, рушниці, набої, вози та коні. Ворог у безладді втік на с. Топильну, де наскочив на от. Мирошниченка, який стрінув утікачів кулеметами й довершив перемогу. От. Мирошниченко теж захопив кулемети, рушниці, набої, коні та полонених. Недобитки 7-го совполку зупинилися аж у Шполі. Скільки не намовляли комісарі до другого наступу червоноармійців, настрій у червоних залишився такий, що їх команданти не рішались більше до наступу.

Дня 8. червня увечорі обидва повстанчі загони перейшли до с. Кирилівки, де загін от. Мирошниченка остаточно приєднався до загону от. Тютюника. З цього часу цей відділ був названий „Полтавцями" (всі люди походили з Полтавщини).

Події 8. червня витворили добрі наслідки: настрій людей у загоні був чудовий; росла віра в командування — вірили в перемогу.

8. VI. здобуто 23 верхових коней із сідлами й уже можна було утворити кінну розвідку, що зараз-же й зроблено.

Полонені червоноармійці оповіли про розгром от. Залізняка в с. Свинарці. То була дуже неприємна вістка, бо його загін мав більше людей, як два обєднаних загони — Тютюника й Мирошниченка. Куди зник от. Залізняк, годі було довідатися. От. Тютюник мусів рахувати виключно на свої сили.

Події 8. VI. рознесли далеко по околиці вістку про „Григоріївців", як тоді звало населення повстанців. Потрохи почали прибувати люди до загону.

От. Тютюник вирішив з тими силами, які зібрав, захопити м. Звенигородку. Для заспокоєння ворога й приготування раптового нападу, він 9. VI. перед вечором вирушив з Кирилівки й перейшов на ніч до с. Почапинці, а 10. VI. зробив марш аж до Боярки. Тут він і залишився на 11. VI.

В с. Боярці от. Тютюник довідався, що недалеко в селі (назви не вдалося встановити) стоять повстанці. Вислана розвідка привела із собою звязок від Головного Радянського Повстанчого Штабу, який привіз запрошення для от. Тютюника прибути на нараду. З десятком кіннотчиків от. Тютюник виїхав до нововиявленого штабу. Там прийняли його досить привітно — розпитували, довідувались.

На чолі штабу стояв Юрко Мазуренко, який прибрав собі прізвище „Калитва". Ю. Мазуренко мав коло 35 років, вище-середній на зріст, із сивуватим вже волоссям, але не робив він враження вожда. Він більше цікавився політичними кличами й орієнтаціями, ніж справами військовими. На них він не багато розумівся, хоч і був військовим. Ю. Мазуренко належав до партії незалежних соціял-демократів і обстоював радянський устрій на Україні. Як стверджував Ю. Тютюник, Ю. Мазуренкові не так уже й ходило про „ради", як про те, щоб допнятись до влади. Він говорив, що обставини можуть примусити змінити тактику й відмовитися від форми влади — „рад". Було помітно, що Ю. Мазуренко готовий був запропонувати Ю. Тютюникові увійти із своїм загоном до складу його „радянських" військ, яких до речі не було багато. З формального боку справа виглядала так: Всеукраїнський Повстанчий Комітет, в склад якого входили такі відомі українські незалежні соц.-демократи, як Овдієнко і Драгомирецький, передав тимчасово всю владу до рук призначеного тим-же Комітетом начальника штабу Головного Радянського Повстанчеського Штабу, а сам невідомо де зник.

З фактичного боку начальник штабу був і командуючим, бо такого не призначено. Штаб числив у своїй підлеглости 1-ий повстанчий кіш от. Зеленого, який у той час розпущено по домівках. Належала ще й 3-тя селянська радянська дивізія під командою Діяченка. 3-тя дивізія уявляла із себе малозорганізований загін, хоч склад старшин і козаків був непоганий.

Штаб пробував сцентралізувати повстанчий рух, але невдало. Переговори от. Тютюника скінчилися тим, що Ю. Мазуренко запропонував тримати звязок із штабом. У Мазуренка забракло відваги запропонувати от. Тютюникові підлягати наказам штабу, а в останнього не було охоти підлягати людям, які не здавали собі справи — чого власне вони хотіли — чи української держави, чи радянського устрою.

Повернувши до Боярки, от. Тютюник застав там Діяченка, який його чекав уже з годину. Із балачок з ним виявилося, що Діяченко скептично дивиться на Головний Радянський Штаб і його роботу. Діяченко був типовим отаманом і до всякої централізації відносився ворожо; він хотів ким-небудь керувати, але підлягати чиїмсь наказам не мав охоти.

В цім часі загін от. Тютюника нараховував до 450 людей. Особливо багато прибуло людей із Кирилівки (7 старшин і коло 50 козаків, учнів місцевої гімназії та семинарії). Всіх прибувших влито до окремої сотні й названо Звенигородцями. Їх командантом призначено сотн. П. Бондаренка. Був то молодий старшина, ідейний, порядний, добрий організатор, але в бою занадто горячий, особисто хоробрий.

Загін от. Тютюника складався тепер із трьох піших частин коло 140 чоловіків кожний та з кінної розвідки — 29 чол. Гармата була приділена до Верхнедніпровців.

Ранком 12. VI. загін вирушив із Боярки для захоплення м. Звенигородки. До ночі загін прибув до с. Неморож, що у 4-ох верствах від Звенигородки.

Ворог не знав про наближення повстанців і 13. VI. ранком от. Тютюник захопив м. Звенигородку. Бій тягнувся з годину, пізніше большовики втікли до Шполи. У Звенигородці захоплено трохи зброї та інших речей. М. Звенигородку Ю. Тютюник рішив на деякий час зробити базою своїх операцій.

Про українську армію, яка в той час билася з більшовиками й поляками на лінії р. Збруча та в Галичині, нічого не було відомо. Ходили ріжні чутки, але нічого певного. Щоб дати про себе знати, от. Тютюник вирішив захопити більшу територію і деякий час її утримувати. Прийшлось організувати повітову владу. З цією метою повітовим комісарем призначив він Кузьменка-Титаренка з наказом скликання повітового зїзду для організації влади.

Загін виведено з міста, а залогою залишилися Звенигородці. Вони повитягали з лісів гармати, понакривали брезентами, щоб не видно було, що гармати без замків і таким чином, як вони казали „робили враження на ворога". По волостях розганялася більшовицька влада й міліція. Більшовики залишили навіть Шполу й розвідка ніяк не могла встановити, де вони поділись.

На Уманщині в той час оперував от. Клименко. Він захопив місто й знову його залишив. В Умані тоді залогою стояли 5-ий і 8-ий совітські полки при артилерії. От. Тютюник цих відомостей про ворога не мав. Приймаючи на увагу, що на півночі оперувала 3-тя селянська повстанча дивізія, на сході від Звенигородки повинен був перебувати от. Залізняк — ніби з цих боків був захист, — от. Тютюник рішив звязатися з от. Клименком і вкупі з ним звільнити Уманщину від більшовиків.

15. VI. от. Тютюник вирушив із с. Озірної на м. Тальне. Без залишеної в Звенигородці залоги загін мав коло 350 людей.

На піддорозі до м. Тального одержано відомости, що м. Калниболото і ст. Звенигородка (10 верстов від міста) зайняті більшовиками, які 16. VI. зібралися робити наскок на м. Звенигородку. То був той курінь 7-го совполку і „охранний батальон", що 13. VI. втікли із Звенигородки.

Загін завернув з дороги й недалеко м. Калниболота заночував під лісом. На світанку 16. VI. от. Тютюник заатакував ворога. Ст. Звенигородку негайно захоплено, а в місті Калниболото засів ворог і вперто боронився. Тільки після півдня вдалося вибити більшовиків із міста.

Ворог із Калниболота відійшов на схід, а повстанці повернули знову на Тальне. 17. VI. прийшли повстанці до м. Тального. Там стояв невеликий відділ от. Сокола. В Тальному загін зупинився, щоби увійти в тісніший звязок з от. Клименком, який тоді зайняв ст. Христинівку.

У той-же день до Тального прибув старшина-післанець від Клименка. Умовлено, що 19. VI. на світанку обидва загони заатакують м. Умань.

Коло полудня 18. VI. от. Тютюник вирушив із Тального на Умань. В с. Доброводи несподівано стрінулися з одним курінем 5-го совполку й погнали його. Загін залишився ночувати в с. Доброводи.

Зранку 19. VI. більшовики перейшли в наступ на Доброводи. За ніч вони підтягли цілий 8. совполк (900 баґнетів і 3 гармати) та один курінь 5-го совполку — 700 баґнетів і одна гармата. Сили ворога числили до 1700 людей.

Розвідка ще й в той час працювала в от. Тютюника погано; він не знав, з ким має діло й дав ворогові можливість втягти загін до бою. Бій був упертий. Кілька разів більшовики кидалися на баґнети, але за кожним разом примушені були відходити на свої позиції. Повстанці теж не могли перейти до наступу ізза малої своєї кількости. Нарешті коло полудня москалі зломили крило, яке боронили Верхнедніпровці. Верхнедніпровці втратили коло 30 людей і між ними найліпшого свого старшину Усенка. Усенко був тяжко поранений і його непритомного ворог забрав до полону, а потім розстріляв. Була це велика втрата. За Верхнедніпровцями побігла й решта повстанців. От. Тютюник, прикриваючи відхід кулеметами та гарматою, одводив свій загін в напрямку с. Майданецького.

Наспіли відомости й про от. Клименка. Він з невідомої причини не підождав підходу от. Тютюника й розпочав наступ на Умань. От. Клименко мав до 1000 людей війська і гармати. Ворог кинув проти нього всі свої сили в кількости до 2000 баґнетів і в селі (назви не встановив) під Уманем 18. VI. остаточно розбив Клименка. Ворожа кіннота переслідувала його недобитки коло 30 верстов і остаточно зліквідувала.

Після перемоги над от. Клименком червоні москалі зараз-же вислали свій резервовий курінь до м. Тального, щоб ліквідувати й от. Сокола. Але поява відділу Тютюника коло Доброводи змінила їх пляни.

Втомленість людей і відсутність кінноти (погнались за Клименком), можна думати, не дала можливости ворогові гнати за Тютюником. Не зважаючи на невдачу під Доброводами, Тютюник зберіг боєздатність свого загону, хоч і підупав його моральний стан. Аж 20. VI. москалі увійшли до м. Тального, там окопалися й далі не пішли.

Ніч з 19. на 20. VI. от. Тютюник ночував в с. Колодистому, а 20. VI. перейшов до м. Рижанівки. Сюди прибув післанець від Ю. Мазуренка і привіз наказ Головного Повстанчого Штабу про призначення от. Тютюника командантом 4-ої селянської повстанчої дивізії, яка мала бути сформована з партизанів, які уже підлягали йому раніше. Був ще й особистий лист Мазуренка, в якому він пропонував Ю. Тютюникові прибути на Сквирщину для спільних операцій. В листі був натиск на можливість призначення Тютюника командантом II-го повстанчого радянського коша, в склад якого увійшли би 3-а і 4-а селянські дивізії.

На Звенигородщині уже відбувся селянський зїзд, який переобрав комісарем Кузьменка-Титаренка. Тимчасом командант Звенигородців сотн. Бондаренко назбирав охочих до 500 чоловіка зі зброєю, надав їм вигляд організованої частини навіть з власною орхестрою. До Рижанівки прибуло щось коло сотні Клименкових недобитків. Сходилися охочі зо всіх боків. До 22. VI. в Рижанівці зібралося до 800 баґнетів. Найбільш активний елемент Звенигородщини був уже в складі загону. Відчувався тільки брак набоїв. Бої під Калниболотом і Доброводами забрали майже увесь запас.

Про армію У. Н. Р. відомостей не було, окрім перехопленої московської телеґрами, в якій нака-

зувалося всім інституціям приготовитись до евакуації Правобережної України. Це вказувало на погане становище в більшовиків. З преси довідалися про похід добровольців з Дону проти більшовиків.

Залишатися на Звенигородщині повстанцям не було рації. Ворог був розігнаний, а боронити захоплену територію без поповнення набоїв було неможливо. Необхідно було кудись іти, але куди?

З Дону посувались на Україну монархісти-москалі. Українська армія перебувала в дуже тяжкій ситуації і про неї мало хто знав. Добровольці використовували по свойому шляху наслідки боротьби повстанців з більшовиками. Голповрадштаб виявляв бажання централізувати повстанців, але окрім бажання штаб нічого не встиг зробити. Відношення штабу до тих політичних ґруп, що мали за центр У. Н. Р. не було відоме. В самому загоні командний склад з великими труднощами погоджувався тримати звязок з радянським штабом. Авторитет самого Тютюника серед козаків і старшин був уже настільки великий, що давав йому підставу рішати по свому погляду. Рішеннями могли бути: а) перехід на лівий беріг Дніпра й звязок з місцевими повстанцями з метою орґанізації самостійного центру (думка Тютюника), але не радянського. Заснувати такий центр на Правобережній Україні було трудно: десь був центр У. Н. Р. і другий радянський Юрія Мазуренка; б) іти на захід і негайно шукати центру У. Н. Р. і в) увійти в підлеглість Голповрадштабові, використати його апарат і своїми впливами примусити штаб координувати свою роботу з центром У. Н. Р.

От Тютюник прийняв останнє рішення. Вихід, на його думку, на Сквирщину й загроза Козятину та Фастову мусіла допомогти українській армії, котра десь таки була на заході; визнання своєї підлеглости Ю. Мазуренкові давало до розпорядження всі озброєні сили, котрими намагався керувати штаб.

Таке рішення викликало отвертий опір з боку Безуса, який тяг на схід. Він був навіть не від того, щоб погодитися з москалями-добровольцями. Старшини-полтавці (більша частина) теж тягли за Безусом. Козаки вірили Ю. Тютюникові й коли би було винесено справу на їх суд, — безперечно переміг би Ю. Тютюник. Але він розумів, що такий хід справи підорвав би орґанізацію і дав би юрбі прецеденс до впливу на рішення командного складу.

Ю. Тютюник уперто й рішуче переводив свій плян. Його підтримував от. Мирошниченко, який признавав слушність тимчасового радянства.

Цікаво також на цьому місці підкреслити й відносини, які встановилися між залогою Звенигородки й жидівством. Жиди не тільки не ставилися вороже до повстанців, а навпаки — допомагали останнім. Вони постачали повстанців, аґітували за ними, по власній ініціятиві зібрали 300 комплетів білля і т. і. Вони були дуже занепокоєні, коли довідалися, що повстанців уже немає.

У ніч з 22. на 23. VI. от. Тютюник вирушив на північ. Загін був зреорґанізований в дивізію кількістю 1734 чоловіка, з них 1364 боєвиків. Дивізія мала 54 кіннотчиків і орхестру. Дисципліна була сувора. Кара була двох родів: нагаї, не менше 25 ударів або розстріл. При дивізії був і суд, який складався із 4-ох членів виборних із козаків і старшин. Голову суду призначав от. Тютюник, він-же затверджував і вироки суду. Він міг також сам покарати аж до розстрілу включно.* Влада його була необмежена. Протестів і невдоволення такою владою отамана не було.

Одіж і озброєння дивізії були ріжноманітні. Підчас маршу і на відпочинку в дивізії був лад, що дуже імпонувало населенню. На початку орґанізації загону всякий козак і старшина наперед хотіли знати про пляни операцій і взагалі думки старших, але згодом довіря до командантів запанувало неподільно.

23. VI. дивізія стала на ночівку в с. Бужанка.

24. VI. дивізія перейшла до м. Винограду, де захопила кількох комісарів. В ночі до м. Винограду приїхало 3-ох повстанців від от. Попова. Між ними був і Масенко, б. командант бриґади в от. Григорієва. Усі вони були старшинами і запропонували от. Тютюникові зробити переворот в загоні от. Попова. Попова мали убити, а комендантом загону став би Масенко. Моральну підставу до цього акту вони знаходили в тому, що Попов грабував і мав вже великий маєток в золоті та дорогих камінних. Масенко обіцяв загін зукраїнізувати і підпорядкувати його Тютюникові. Для виконання того перевороту Масенкові був потрібний тільки наказ Ю. Тютюника про призначення його командантом загону Попова. Такого наказу от. Тютюник не видав, бо ті, що хотіли знищити Попова, не були кращими за нього. Він знав Масенка ще з праці у Григорієва як чоловіка безідейного й аморального. Так з нічим і відїхали Масенко з товаришами.

Повернувшись до свого загону, Масенко таки забив Попова. Але один із тих, які приїзджали до Тютюника, використав всеж таки популярного у свому загоні Попова, ставши в обороні його „чести“. Цим він наелектризував юрбу на Масенка та його спільника. Це був Швець. Він став на чолі загону і передав його червоним москалям. Пізніше він відогравав значну ролю у більшовиків у ролі провокатора повстанців.

25. VI. дивізія Ю. Тютюника вирушила із м. Винограда. В арієрґарді ішла команданська сотня штабу дивізії, яка при собі провадила червоних комісарів. Коли вже вся дивізія вирушила, на арієрґард став насідати гурт Виноградських міщан, які хотіли звільнити одного із комісарів, свого земляка. Ця юрба перейшла до погроз, а один з юрби навіть вистрілив з „обрізана“ (вкорочена рушниця). Командант сотні хор. Бутвин налякав юрбу стрілами понад голови і заарештував двох з юрби, решта розбіглася.

За своє „лякання“ Бутвин був покараний, а захоплені 2 чоловіки разом з комісарами тут же без суду по наказу Ю. Тютюника були розстріляні. Він був того погляду, що стріляти треба було по юрбі, а не понад голови.

За кілька днів от. Тютюник із своєю дивізією приєднався до армії У. Н. Р.

† Сотник Роман Стельмахів

Поза межею рідного краю, в Мілоціні, ряшівського повіту, помер у 50 р. життя дня 7. квітня ц. р. сотник УГА інж. Роман Стельмахів. Аж там, у мілоцінській рільничій школі, в якій учив від 1931 р., несподівано затихло на віки його від кількох літ хоре серце.

По закінченні університетських студій тов. Стельмахів відбув військо-старшинський вишкіл у Львові при полку австр. піхотинців. Прийшов до цеї однорічної школи з тугою за кавалерійською шаблею, однак і тут скоро радісним сяйвом блиснули його незвичайні, виїмкові, вояцькі прикмети: шляхотність кожної думки, гордість у здисциплінованім послусі, безумовна відданість лицарській справі. У цій школі тіло й дух молодого, стрункого і з виду гарного тов. Романа найшли добрі умовини розвитку.

Потім учителював Р. Стельмахів в бучацькій і станиславівській ґімназіях. Однак тоді скоро відізвалася в ньому одідичена сердечна туга за землею, за працею на ріллі, хоча в цілім його роді вже землі не було, а українська суспільна агрономія в Галичині була ще майже невідома. Покинув ґімназію і сів знову на університетську лавку, цим разом на рільничім відділі фільософічного факультету в Кракові. Там жив тоді Богдан Лепкий, а в Укр. Студ. Громаді були О. Луцький, Вячеслав Липинський, Тетера-Моржковський. Став їх близьким щирим другом. Глибоке, живлове захоплення Липинського містичною силою рідної землі та лицарсько-траґічною традицією в історії України найшло палкий відгомін в душі тов. Романа, яка в цім добрім для себе світі остаточно скристалізувалася.

З таким поважним майном відчуття й розуму перебрав тов. Стельмахів в 1913 р. обовязки рільничого інспектора „Сільського Господаря“ на Поділлі, в Чорткові.

Вже в серпні 1914 р. розгорілася світова війна. Від самого її початку поручник Роман Стельмахів брав у ній удід як командант чети, сотні, відтак як курінний адютант в укр. 95 п. австр. піхоти. Остап Луцький, К. Троян, Станимир, Гриць Лучаківський і чимало інших українців-старшин вела разом з ним своїх людей у цім полку в глибокім розумінні, що це історична хвиля також для укр. справи. Чимраз більше галицької землі опановувала московська армія і при кожнім відвороті чимраз більше галицьких Українців вішала й розстрілювала австро-угорська армія — без ніякої причини — як шпіонів. Але вже був у цій армії й український леґіон, були вже УСС-и. Загартоване в боях українське старшинство закусило зуби й далі вірило й боролося за справу, аж нарешті діждалося універсалів київської Центральної Ради й Берестя. Поручник Стельмахів, три рази ранений на протязі цеї війни, належав до найкращих старшин у полку. Тоді він остаточно навчився перемагати найтяжчі ситуації, наказувати й нести за все відповідальність.

Прийшов час на українську владу і в західній области УНР. Стельмахів працює зразу в Секретаріяті хліборобства, але в травні 1919 р. вертається знову до армії, здійснюється ще одна його мрія, він дістається до проводу в вишколі кавалеристів в бриґаді УСС.

Прогомоніла й національна революція. Сотник Стельмахів стає професором рільничої школи в Бережниці, стрийського повіту. Тоді стає господарювати в Стрийщині також його університетський і військовий товариш О. Луцький. Обидвох захоплює господарське й хліборобсько-кооперативне діло. Стельмахів стає душею бережницької кооперативи, дуже діяльним членом надзірної ради в новооснованім стрийськім Союзі Кооператив і в Українбанку, організує з О. Луцьким славну хліборобську виставу в Стрию і перебирає в 1929 р. головство в стрийській філії „С. Господаря“. Серед тої дуже живої суспільної праці тов. Стельмахова стає виповідати службу його добре, шляхотне серце. Нарешті в 1931 р. відривають його від рідної землі, він мусить іти до Мілоціна. Дружину, що професорує в укр. учит. семинарі, оставляє сотн. Стельмахів в Стрию, щоби забезпечити обидвом синам національну школу. Серце не видержує ударів долі й нарешті 7. квітня майже незамітно перестає працювати. Рано 12. квітня зложено тіло пок. сотн. Стельмахова в Болехові до гробу, коло його пок. батька.

Наше воцтво, наша кооперація і „С. Господар“ втратили в ньому взірцевого співробітника. В. Й. П.!

БІБЛІОҐРАФІЯ

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР

Заклинський Ростислав. Бомби. „Шляхи". Львів 1916, ч. 6, ст. 198—199.

На основі оповідань УСС, без дат і назви місцевости.

Закон про деякі зміни закону з дня 26-го січня 1919 року про надзвичайні суди військові. (Місце друку?). 8°, ст. 8.

Залізний. З життя української станиці в Польщі. „Тризуб". Париж 1931, 8°, ч. 29/30, ст. 35—36.

Дивізійне свято 3. стріл. Залізної див. 29. VI. 1931 р.

Зарицький Василь. Випад повстанчого загону від Гусятина під Київ 1921 року. Кал. „Черв. Кал." на 1932 р. Львів 1931. 8°, ст. 87—97.

Рейд південної ґрупи на зєднання з північною ґрупою і повст.-парт. штабом ґен. Ю. Тютюнника.

З армією ґен. Павленка (Здобуття Балти). „Укр. Слово". Львів 1920, чч. 154—158. „Гром. Голос". Львів 1920, ч. 154—158. Іл. Кал. „Канад. Українця" на 1921 р. Вінніпеґ Ман 1920. 8°, ст. 86—98.

За убієнного Симона. Панахида за душу бл. п. С. Петлюри у Варшаві. „Діло". Львів 1926, ч. 125.

Заява укр. бриґади в Чехії. „Боротьба". Відень 1920, ч. 9.

Передрук з орґ. чесь.-сл. с. д. „Право Ліду" від 15. V. 1920, проти договору Петлюри з Польщею.

Збірка „Вільного Слова" за перший рік видання в полоні 1916 року. Бібліотека полонених табору Зальцведель, ч. III. Зальцведель 1917, ст. 31.

Зміст: оповідання і вірші.

Збірник памяти Симона Петлюри. Накладом Міжорґанізаційного Комітету для вшанування С. Петлюри в Празі. Прага 1930. 8°, ст. 258.

З портретом і 16 світлинами. З авторів військових: В. Прохода, В. Кедровський, Г. Порохівський, В. Кущ, В. Синклер і ін., до 20 статей.

Збірник проґрамів навчань зі старослужачими козаками піхоти (4-місячний термін). З двома таблицями. Каліш 1921. 16°, ст. 20 і 2 табл. Видання к-о. відд. 3-ої Заліз. Стріл. див.

З боїв 1. бриґ. У. С. С. між Серетом а Стрипою. „Укр. Вісти". 1919, ч. 25.

Звільнювання і урльопи для військових господарів і ремісників. Жовнярський Календарець на 1918 р. Львів 1917. 16°, ст. 37—38.

Звірства польських військ польські звірства. „Стрілець". Камянець Под. 1919, чч. 39, 40, 45, 46.

З голосів німецької преси про мир з Україною. „Вістник пол., літ. і життя". Відень 1918. 4°, ч. 11, ст. 158—160.

З діяльности укр. військово-санітарної Місії для справ військово-полонених в Австро-Угорщині. „Укр. Слово". Львів 1920, ч. 44.

З діяльности філії Т-ва Охорони Воєнних могил в Чорткові. З іл. „Літопис Черв. Кал.". 1930. 4°, ч. 3, ст. 11.

З документів. I. Нота повноважного представника УСРР (Шумського) в Польщі до Т. Нарутовича, міністра справ закордонних Польської Республики. II. Відповідь /сотника Гальчевського (Орла)/ на ноту повноважного представника УСРР в Польщі „Нова Україна". Прага 1923, в. 8°, ч. 4, ст. 138—145.

З днів нашої слави. Про геройські діла борців за волю України. Іл. Кал. Сирітського Дому на 1924 р. Філядельфія Па. 8° в., ст. 152—157.

Зміст: Про дідуся К. і його внука Никольця. Стрілець 5. сот. вишколу УСС в стрийському парку боронить ся проти пятьох ворогів. Про Осипа Шкварка, що поляґ на вулицях Львова в перших днях листопада 1918. Командант полк. Джам Булат Капустков. Невідомий герой. Хорунжий Власенко. Десятник Купранець. Хор. УСС Михалевич. Федько Черник.

З днів трівоги на Покуттю. „Літопис Ч. К.". Львів 1929. 4°, ч. 2, ст. 16—18, ч. 3, ст. 15—18.

Зміст: Евакуація Окружної Військової Команди Коломия. Ґрупа Нижнів. 1919. V.

Зеєгорш Вільгельм. Причини большевицьких перемог на війні. „Син України". Варшава, 1921 4°, ч. 5, ст. 3—4.

Зеєгорш Вільгельм. Справа боротьби з большевиками. (Стратеґічно-політичний огляд). „Син України". Варшава, 1921. 4°, ч. 6, ст. 2—4.

Зеєгорш Вільгельм. Український повстанчий рух. „Син України". Варшава, 1921. 4°, ч. 3, ст. 5—7.

1920, причини, орґанізація.

Зеєгорш Вільгельм. Червона армія на Україні. „Син України". Варшава, 1921. 4°, ч. 4, ст. 2—5.

Звіт.

З життя Спільної Юнацької Школи. „Укр. Стрілець". Олександрів Куявський, 1921, 8°, ч. 3, ст. 64—65.

Вадовиці, 1921.

З життя української військової формації. „Розвага". Фрайштадт, 1918. 4°, ч. 25, ст. 5—6.

Володимир на Вол., 1918. VI. Сірі.

З заходів коло орґанізації армії Української Держави. „Вістник пол., літ. і життя". Відень, 1918. 4°, ч. 21, ст. 324. „Вільне Слово". Зальцведель, 1918. 4°, ч. 45/46, ст. 3.

Реферат Начальника Ґенер. Штабу України от. Сливинського Гетьманові.

Зибачинський Степан. Випад галицьких військ на Закарпаття. (Спомини про події на Закарпаттю в році 1919). „Літопис Ч. К." Львів, 1932. 4°, ч. 7/8, ст. 2—4.

Січень 1919.

36. полк. ім. Мазепи. Наступ на Ясіне, Сиґот проти мадярів і румунів.

Зиблікевич Евген. Листопадові події на Великій Україні в 1918 р. „Літопис Ч. К." Львів, 1929. 4°, ч. 3, ст. 6—9.

Зміст: На передодні. В Білій Церкві. Стрілецький марш на Київ. З іл. Проти гетьмана СС.

Зимовий похід. „Око". Каліш, 1921. 4°, ч. 9/10, ст. 4—18.

З 4-ма портретами, документами з автопсії, мапою.

Зі слів повстанця. „Укр. Стрілець". Київ, 1920. 4°, ч. 2, ст. 20—21.

Чигиринщина.

Зі споминів сотника СС Евгена Зиблікевича. Інтервю. „Стрілець". Камянець Под., 1919. ч. 94, ст. 1—2. „Укр. Слово". Львів, 1920. ч. 42, „Гром. Думка". Львів, 1920. ч. 42.

З Італії. „Стрілець". Стрий, 1919. ч. 22, ст. 5—6.

Українці в італійськім полоні.

З-ко. Спогад. „Залізний Стрілець". Каліш, 1922. ч. 20.

Епізоди з мяскківських боїв 3-ої див. 9—11 червня 1920 р.

З крівавого шляху У. С. С. Іл. збірка оповідань і описів. Зред. Ос. Назарук. У Львові, 1916. 8° м., ст. 80. Накл. Т-ва „Просвіта".

Компіляція всяких вже друкованих в ріжних часописах і журналах стрілецьких оповідань і описів.

З Ланцуту. „Син України". Варшава, 1920. 4°, ч. 5, ст. 8.

Допис про діяльність (конкретно) станиці.

З листів до редакції. „Літопис Ч. К." Львів, 1931. 4°, ч. 3, ст. 3.

Лист сотн. Ол. Тимченка, пояснюючий, хто він і що нічого спільного не має з зрадником Тимченком, поданим Б. Монкевичем у своїй статті з одним прізвищем без імени.

З листів до редакції. „Літопис Ч. К." Львів, 1931. 4°, ч. 6, ст. 9.

Спростовання сотн. Бориса Монкевича стосовно сотн. Ол. Тимченка разом з інформаціями про от. Федора Тимченка.

З минулого. „Нове Життя". Олександрів, 1921. ч. 39, ст. 77—82.

Бої за с. Пергу на Поліссі. VI стр. див. 1920.

З моїх споминів. Іл. Календар Сирітського Дому на 1923 р. Філядельфія, Па. 1922. 4°, ст. 76—80.

Вел. війна на галицькій території.

З недавнього минулого. Як згинула фльота „Вільне Життя", 1918. ч. 93.

Коротка, але змістовна інформація.

З Одеси. „Вістник пол., літ. і життя". Відень, 1918. 4°, ч. 12, ст. 183—184.

Березень 1918. Москалі.

Золотницький І. Парижський процес та виправдуючий Шварцбарта вирок в світлі суспільної справедливости й сумління. „Вісти Укр. Центр. Ком-та у Польщі". Варшава, 1927. 4°, ч. 14/17, ст. 30—38.

З останніх днів большевицького панування у Києві й перших днів по визволенню. „Вістник пол., літ. і життя". Відень, 1918. 4°, ч. 14, ст. 206—209.

З пекла польської неволі. „Укр. Прапор". Відень, 1919, ч. 4.

Опис життя полонених та інтернованих у польських таборах. Прізвища.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ"

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

V. річник / Число 4. / Квітень 1933.

*

ЗМІСТ:

Редагують: *Лев Лепкий і В. Софронів-Левицький*

Відповідальний редактор: *Петро Пасіка*

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка